

Ανθρώπινο Δυναμικό στην Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως το 2024

Ανθρώπινο Δυναμικό στην Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση έως το 2024

Άγγελος Ευστράτογλου,
δρ. Οικονομικών της Εργασίας

Μάρτιος 2026

1. Εισαγωγή

Οι εξελίξεις του ανθρώπινου δυναμικού ή αλλιώς η αξιοποίηση και απαξίωση του παράγοντα εργασία από το παραγωγικό σύστημα της χώρας, από τη μεταπολίτευση έως και σήμερα (2024), αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας εργασίας. Πέραν των εξελίξεων που αφορούν στα βασικά μεγέθη της δομής της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας (εργατικό δυναμικό, απασχόληση, ανεργία) θα επιχειρηθεί να αναδειχθούν και δημογραφικά (φύλο, ηλικία, εκπαιδευτικό επίπεδο) και οικονομικά (πλήρης, μερική, προσωρινή, εκ περιτροπής, απασχόληση) χαρακτηριστικά που αναδεικνύουν ποιοτικές διαστάσεις του ανθρώπινου δυναμικού. Εκτός από τον βαθμό αξιοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού έμφαση θα δοθεί στις μορφές απαξίωσής του, όπως η ανεργία και η αποχώρηση από το εργατικό δυναμικό λόγω αδυναμίας εξασφάλισης μιας θέσης εργασίας, που συνιστούν μορφές πλήρους απαξίωσης, καθώς και στη μη οικειοθελή μερική απασχόληση, την προσωρινή και την εκ περιτροπής απασχόληση και την οριζόντια και κάθετη αναντιστοιχία, που συνιστούν μορφές μερικής απαξίωσης του ανθρώπινου δυναμικού, που σε μεγάλο βαθμό συνδέονται με την επισφαλή εργασία¹.

2. Εξελίξεις του ανθρώπινου δυναμικού. Αξιοποίηση και απαξίωση του ανθρώπινου δυναμικού 1974-2024

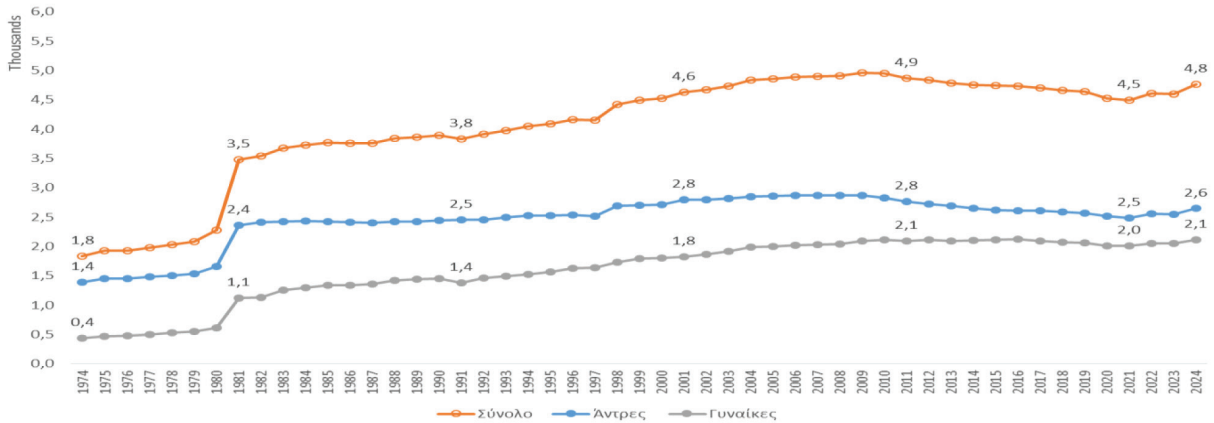
Στην πενήνταετία που ολοκληρώθηκε το 2024 από το έτος της μεταπολίτευσης (1974) υπήρξαν ιδιαίτερα σημαντικές εξελίξεις στο ανθρώπινο δυναμικό της χώρας. Πέραν των ποσοτικών διαστάσεων των εξελίξεων αυτών, που όπως αναφέρθηκε, αφορούν στα βασικά μεγέθη της δομής της απασχόλησης και της αγοράς εργασίας (εργατικό δυναμικό, απασχόληση, ανεργία), υπήρξαν και ιδιαίτερα σημαντικές εξελίξεις στα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους, ώστε να μπορεί να υποστηριχθεί ότι σήμερα (2024) το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας παρουσιάζει μια ολότελα διαφορετική εικόνα από εκείνη του 1974. Οι απαιτήσεις του παραγωγικού συστήματος σε ανθρώπινο δυναμικό ή με άλλα λόγια οι απαιτήσεις για τον παραγωγικό συντελεστή εργασία είναι διαφοροποιημένες τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Μια πρώτη διάσταση των ποσοτικών αυτών απαιτήσεων αναδεικνύεται μέσα από τις εξελίξεις του εργατικού δυναμικού, της απασχόλησης και της ανεργίας² κατά φύλο, που αναδεικνύουν ταυτόχρονα και το βαθμό αξιοποίησης και απαξίωσης του ανθρώπινου δυναμικού (Διάγραμμα 1).

¹ Για εκτενέστερη ενασχόληση με τις μορφές απαξίωσης του ανθρώπινου δυναμικού βλέπε στο Ευστράτογλου και Κρητικίδης (2023) και στην εκεί παρουσιαζόμενη βιβλιογραφία.

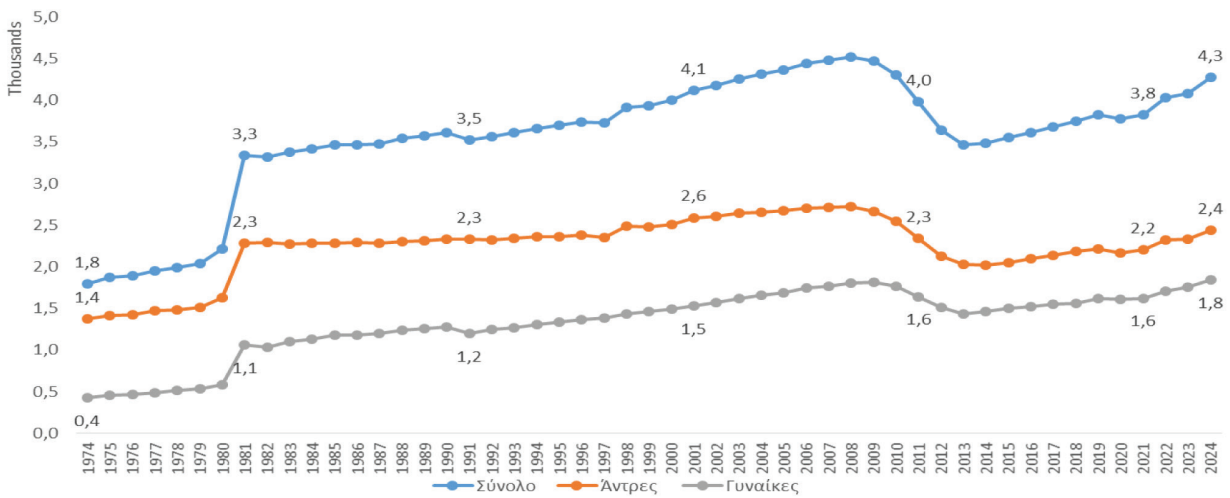
² Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με τις Ευρωπαϊκές οδηγίες, που υιοθετεί και η ΕΛΣΤΑΤ, απασχολούμενο θεωρείται το άτομο που κατά την εβδομάδα αναφοράς (εβδομάδα που διενεργείται η σχετική έρευνα) έχει εργασθεί με αμοιβή έστω και μια ώρα, ενώ άνεργο θεωρείται το άτομο που πληροί ταυτόχρονα τρεις συνθήκες. Να μην έχει εργασία, να είναι άμεσα διαθέσιμο για εργασία και να αναζητά εργασία.

Διάγραμμα 1. Εξέλιξη εργατικού δυναμικού, απασχόλησης και ανεργίας κατά φύλο 1974-2024 (εργάσιμες ηλικίες 15-64 ετών, σε εκατ. ατόμων)

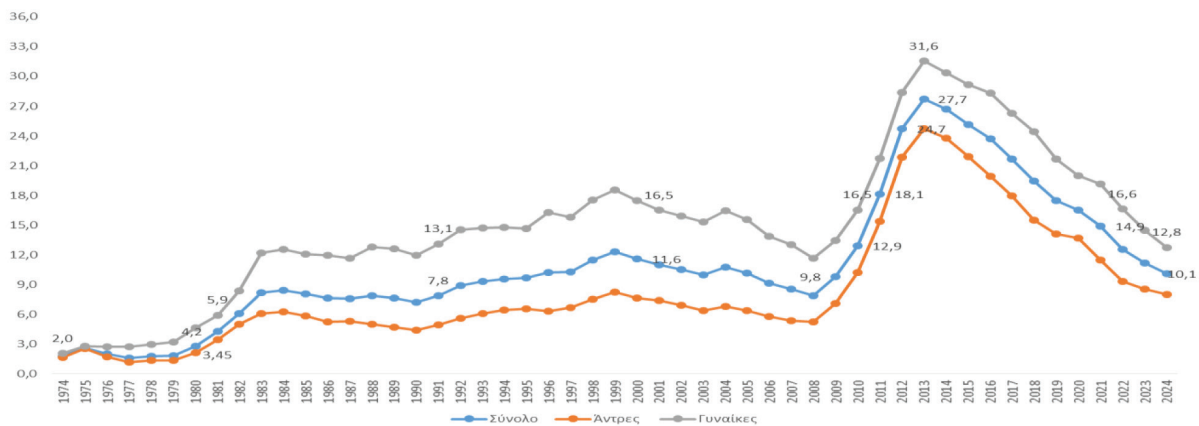
A. Εργατικό Δυναμικό

B. Απασχόληση

Γ. Ανεργία

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία του γράφοντος

Μια γενικότερη αυξητική τάση χαρακτηρίζει τα μεγέθη αυτά καθώς εργατικό δυναμικό, απασχόληση και ανεργία αυξάνονται ταυτοχρόνως μέχρι την περίοδο της μεγάλης κρίσης της χώρας (2008)³. Η ταυτόχρονη αύξηση απασχόλησης και ανεργίας μέχρι το 2008 υποδηλώνει ότι ακόμη και τις περιόδους (ασθενικής) ανάκαμψης της οικονομίας, το παραγωγικό σύστημα της χώρας δεν δημιουργεί τόσες θέσεις εργασίας ώστε να απασχοληθεί το ανθρώπινο δυναμικό που επιθυμεί να εργασθεί. Την περίοδο αυτή και ειδικότερα από το 1981, όπου τα δεδομένα είναι και απολύτως συγκρίσιμα, μέχρι το 2010, η αύξηση του εργατικού δυναμικού ανήλθε σε 42,5% προσθέτοντας σε αυτό 1.452.200 άτομα, γεγονός που οφείλεται κυρίως στις γυναίκες, (αύξηση κατά 89,0% ή 995.500 γυναίκες), με την αύξηση των ανδρών, την ίδια περίοδο, να ανέρχεται σε 20,4% ή 479.700 άνδρες (πίνακας παραρτήματος 1). Από το 2010 μέχρι το 2024, ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης αλλά και άλλων παραγόντων⁴, το εργατικό δυναμικό μειώθηκε κατά 5,8%, με απώλειες 285.100 ατόμων, γεγονός που οφείλεται κυρίως στους άνδρες (μείωση κατά 9,1% και απώλειες 258.000 έναντι μείωσης 1,3% με απώλειες 27.100 στις γυναίκες). Η μείωση αυτή, αναμένεται εν μέρει να οφείλεται στην αποχώρηση από το εργατικό δυναμικό λόγω ηλικίας (συνταξιοδότηση), αλλά και στην αποχώρηση λόγω μετανάστευσης⁵ ενός ιδιαίτερα σημαντικού τμήματος του ανθρώπινου δυναμικού. Επιπρόσθετα, πέραν των γενικών παραγόντων που επιδρούν στις μεταβολές του εργατικού δυναμικού, η μείωση αυτή οφείλεται και στην κυριαρχία του φαινομένου του απογοητευμένου ανέργου πάνω στο φαινόμενο του επιπρόσθετου εργαζόμενου⁶.

Παρεμφερείς εξελίξεις υπήρξαν και στο πεδίο της απασχόλησης, με αυξητική τάση μέχρι το 2008, με ρυθμό που την περίοδο 1981-2008 ανήλθε σε 36,1% προσθέτοντας 1.200.800 απασχολούμενους, η πλειονότητα των οποίων ήταν γυναίκες. Από το

³ Η απότομη αύξηση των μεγεθών το 1981 οφείλεται στο γεγονός ότι από το έτος αυτό οι έρευνες εργατικού δυναμικού κάλυπταν όλη τη χώρα, ενώ μέχρι τότε και ειδικότερα από το 1974 έως και το 1980 κάλυπταν μόνο τις αστικές περιοχές της χώρας.

⁴ Οι παράγοντες που επιδρούν στο εργατικό δυναμικό διακρίνονται σε αυτούς που επηρεάζουν το απόλυτο μέγεθος του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (γεννητικότητα και θνησιμότητα, μετανάστευση και βαθμός αστικότητας) και σε εκείνους που επηρεάζουν τους ειδικούς δείκτες συμμετοχής των ομάδων που αποτελούν τον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας, όπως το φύλο, η ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο αλλά και ο πραγματικός μισθός, το οικογενειακό εισόδημα, η φορολογική πολιτική και άλλες θεσμικού χαρακτήρα ρυθμίσεις (βλ. ενδεικτικά στο Δεδουσόπουλος 1998).

⁵ Η μετανάστευση ήταν ανέκαθεν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας. Ωστόσο τις τελευταίες δεκαετίες έχει αλλάξει ως προς τα χαρακτηριστικά αυτών που μεταναστεύουν, καθώς φεύγει από τη χώρα ένα τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού με πολύ υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα, δημιουργώντας το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων (brain drain). Για περαιτέρω ενασχόληση με το φαινόμενο βλέπε ανάμεσα σε άλλα στο Λαμπριανίδης (2021).

⁶ Σε περιόδους κρίσης δύο φαινόμενα λειτουργούν σε αντίθετη κατεύθυνση, με αποτέλεσμα η κυριαρχία του ενός πάνω στο άλλο να επιδρά και στην αύξηση ή μείωση του εργατικού δυναμικού. Το πρώτο αφορά στο φαινόμενο του απογοητευμένου ανέργου, στο οποίο καθώς άνεργα άτομα αδυνατούν να εξασφαλίσουν μια θέση εργασίας, απογοητευμένα σταματούν την αναζήτηση και αποχωρούν από το εργατικό δυναμικό, με αποτέλεσμα τη μείωσή του. Το δεύτερο αφορά στο φαινόμενο του επιπρόσθετου εργαζόμενου, στο οποίο καθώς η κρίση μειώνει το εισόδημα της οικογένειας, άτομα που στο παρελθόν δεν εργάζονταν και δεν αναζητούσαν εργασία, τώρα αναζητούν εργασία και εντάσσονται στο εργατικό δυναμικό, με αποτέλεσμα την αύξησή του.

2008 μέχρι το 2013, έτος κορύφωσης της οικονομικής κρίσης (από την οπτική της απασχόλησης), η απασχόληση μειώθηκε κατά 1.063.900 άτομα, η πλειονότητα των οποίων ήταν άνδρες (694.600 άνδρες - 369.200 γυναίκες). Η χαμηλότερη αυτή μείωση του αριθμού των απασχολούμενων γυναικών οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι οι κλάδοι που επλήγησαν από την κρίση ήταν κυρίως κλάδοι με υψηλή συμμετοχή των ανδρών (κατασκευές, μεταποίηση). Μια δεύτερη ερμηνεία ενδέχεται να συνδέεται με τους χαμηλότερους μισθούς των γυναικών⁷. Από το 2013 και μετά ξεκινάει μια ελαφρά ανάκαμψη της απασχόλησης, χωρίς ωστόσο και σήμερα (2024) η απασχόληση να φτάσει στο προ κρίσης επίπεδο⁸.

Με τη σειρά της η ανεργία, ανέκαθεν υψηλή στη χώρα μας, από το 1981 και μέχρι το 2008 εμφάνισε, μέσα από διακυμάνσεις, μια ανοδική τάση, από 147.800 άτομα 1981 σε 387.100 το 2008, με ποσοστά ανεργίας 4,2% και 7,9% αντίστοιχα, για να εκτιναχθεί σε 1.324.900 άτομα το 2013, με ποσοστό 27,7% (ιστορικά το υψηλότερο την περίοδο της μεταπολίτευσης) και να αποκλιμακώνεται έκτοτε με σχετικά χαμηλό ρυθμό. Η κατά φύλο κατανομή της λειτουργεί σε βάρος των γυναικών, καθώς από το 1983 και μετά ο αριθμός τους υπερτερεί του αντίστοιχου των ανδρών (με εξαίρεση το 2013), με τα ποσοστά τους, σε πολλές περιπτώσεις, να είναι υπερδιπλάσια των αντίστοιχων των ανδρών. Ωστόσο η μείωση αυτή της ανεργίας, κατά τα τελευταία κυρίως χρόνια, δεν οφείλεται αποκλειστικά στη δυναμική της οικονομίας⁹, αλλά σε άλλους παράγοντες που συνδέονται με τη μείωση του εργατικού δυναμικού της χώρας και τη φυγή από τη χώρα ενός τμήματος του ανθρώπινου δυναμικού της.

Ωστόσο πιο αποτελεσματικές εκτιμήσεις των εξελίξεων αυτών προκύπτουν από τους δείκτες συμμετοχής, απασχόλησης και ανεργίας. Οι δύο πρώτοι εκτιμούν το ποσοστό του πληθυσμού που εντάσσεται στο εργατικό δυναμικό και στην απασχόληση αντίστοιχα, ενώ ο τρίτος το ποσοστό του εργατικού δυναμικού που είναι άνεργο (Διάγραμμα 2). Ο συνολικός δείκτης συμμετοχής στις εργάσιμες ηλικίες 15-64 ετών, εμφανίζει σημαντική βελτίωση, από 57,7 το 1981 σε 71,0 το 2024, δηλώνοντας ότι ένα αυξανόμενο τμήμα του πληθυσμού εντάσσεται στις οικονομικές δραστηριότητες της χώρας, παραμένοντας ωστόσο ένας από τους χαμηλότερους ανάμεσα στις χώρες της Ε.Ε. (πίνακας παραρτήματος 2).

⁷ Για εκτενέστερη ενασχόληση με τα ζητήματα της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και στην απασχόληση καθώς και για τον κατά φύλο καταμερισμό της εργασίας βλέπε στην Καραμεσίνη (2021).

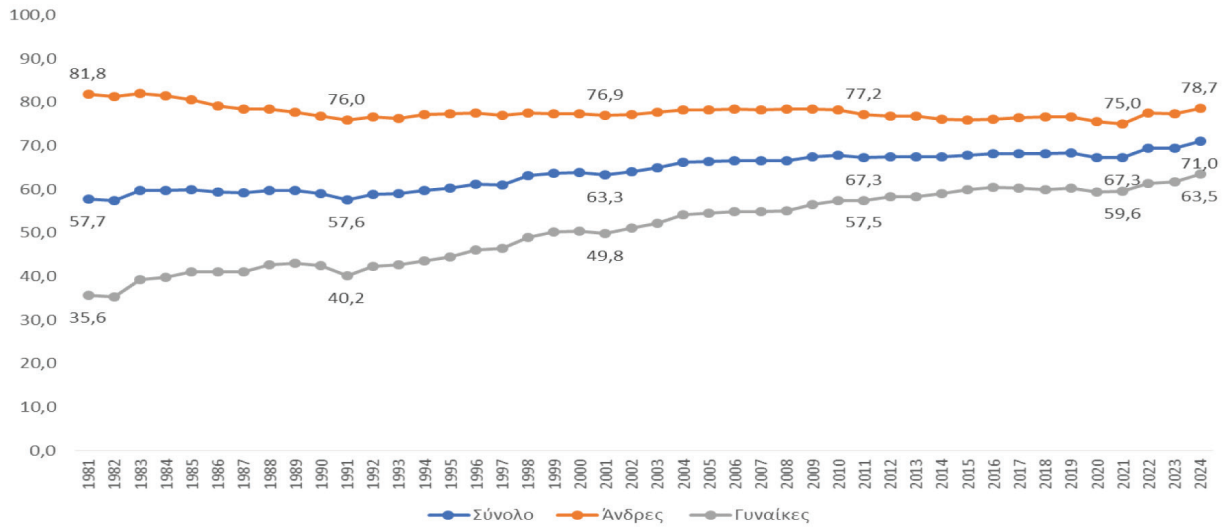
⁸ Το 2024 οι απασχολούμενοι είναι λιγότεροι κατά 323.400 άτομα από αυτούς του 2008.

⁹ Η μείωση της ανεργίας αριθμητικά είναι μεγαλύτερη από τον αριθμό των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται σε μια χρονική περίοδο, γεγονός που παραπέμπει στην επίδραση άλλων παραγόντων. Για εκτενέστερη ενασχόληση με το θέμα βλέπε στην Καραμεσίνη (2024).

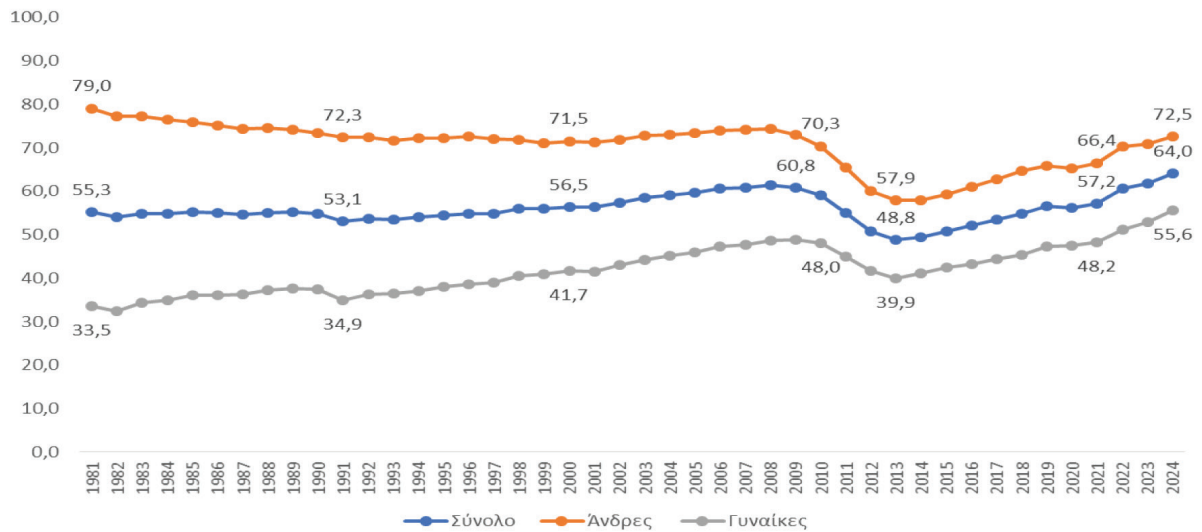

Διάγραμμα 2. Δείκτες συμμετοχής, απασχόλησης και ανεργίας 1981-2024 (εργάσιμες ηλικίες 15-64 ετών).

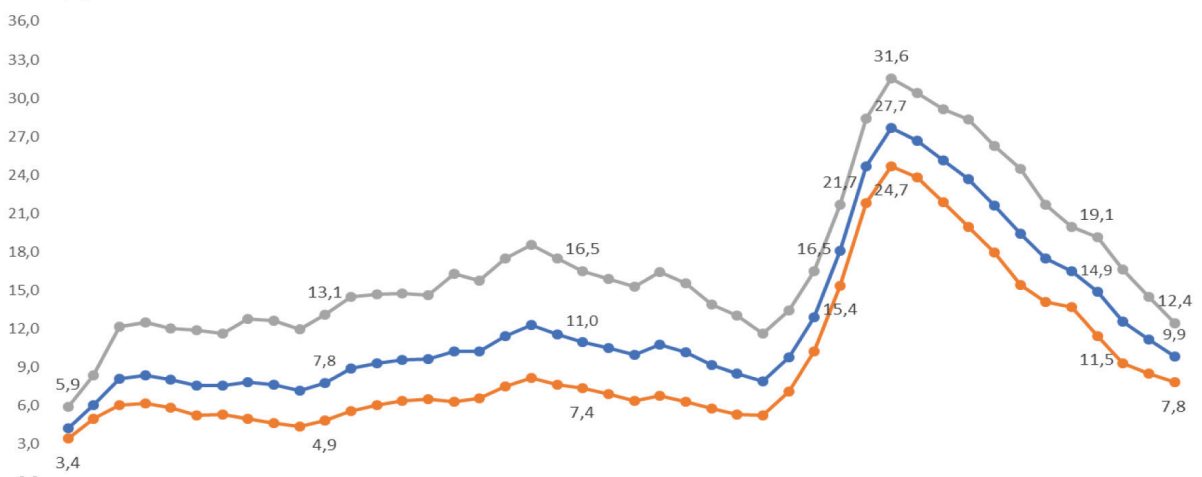
Α. Εργατικό Δυναμικό

Β. Απασχόληση

Γ. Ανεργία

Το γεγονός οφείλεται αποκλειστικά στη σημαντική αύξηση του δείκτη συμμετοχής των γυναικών, από 35,6 σε 63,5 τα αντίστοιχα έτη καθώς ο δείκτης των ανδρών μειώθηκε από 81,8 το 1981 σε 78,7 το 2024. Πρέπει ταυτοχρόνως να ληφθεί υπόψη ότι οι τιμές αυτές των δεικτών επηρεάζονται και από τις εξελίξεις του πληθυσμού, που από τις αρχές του νέου αιώνα εμφανίζει μείωση, παρέχοντας σημαντικές ενδείξεις της γήρανσης του πληθυσμού (πίνακας παραρτήματος 1).

Ο δείκτης απασχόλησης εμφανίζει μια ανοδική τάση από 55,3 το 1981 σε 64,0 το 2024, παραμένοντας ωστόσο ιδιαίτερα χαμηλός, με μεγάλη απόκλιση από το δείκτη συμμετοχής, συγκριτικά με τους αντίστοιχους των χωρών της Ε.Ε. (πίνακας παραρτήματος Π.2). Και στην απασχόληση η αύξηση του δείκτη οφείλεται αποκλειστικά στις γυναίκες¹⁰ (από 33,5 το 1981 σε 55,6 το 2024) καθώς ο αντίστοιχος των ανδρών μειώθηκε από 79,0 σε 72,5. Το 1981 οι δείκτες των ανδρών υπερτερούσαν κατά 44,5 ποσοστιαίες μονάδες από τους αντίστοιχους των γυναικών, διαφορά που περιορίστηκε στις 15,9 το 2024. Όπως γίνεται φανερό ο συνολικός δείκτης έλαβε τη χαμηλότερη τιμή του (48,8) το 2013, υποδηλώνοντας ότι λιγότερα από τα μισά άτομα εργασιμων ηλικιών ήσαν απασχολούμενα.

Ο δείκτης ή ποσοστό ανεργίας, με τη σειρά του, εμφάνισε μέσα από περιορισμένες διακυμάνσεις μια ανοδική τάση από το 1981 μέχρι το 2008, από 4,2% στο 7,9% τα αντίστοιχα έτη, όπου και εκτινάχτηκε στο 27,7% το 2013, υποδηλώνοντας ότι παραπάνω από ένα στα τέσσερα άτομα του εργατικού δυναμικού ήταν το έτος αυτό άνεργο. Η ανεργία χτύπησε με παρεμφερή τρόπο και τα δύο φύλα, με το δείκτη των γυναικών να φτάνει το 2013 στο 31,6% και τον αντίστοιχο των ανδρών στο 24,7%. Έκτοτε τόσο ο συνολικός όσο και οι δείκτες των δύο φύλων ακολούθησαν μια καθοδική πορεία, κινούμενοι ωστόσο ολόκληρη τη δωδεκαετία 2013-2024 σε υψηλά επίπεδα. Όπως γίνεται φανερό από το Διάγραμμα 2 η αποκλιμάκωση της ανεργίας γίνεται με παρόμοιους περίπου ρυθμούς και στα δύο φύλα, με το δείκτη της ανεργίας των γυναικών να κινείται πάντα σε υψηλότερο επίπεδο.

3. Το ανθρώπινο δυναμικό στους τομείς παραγωγής της οικονομίας 1981-2024

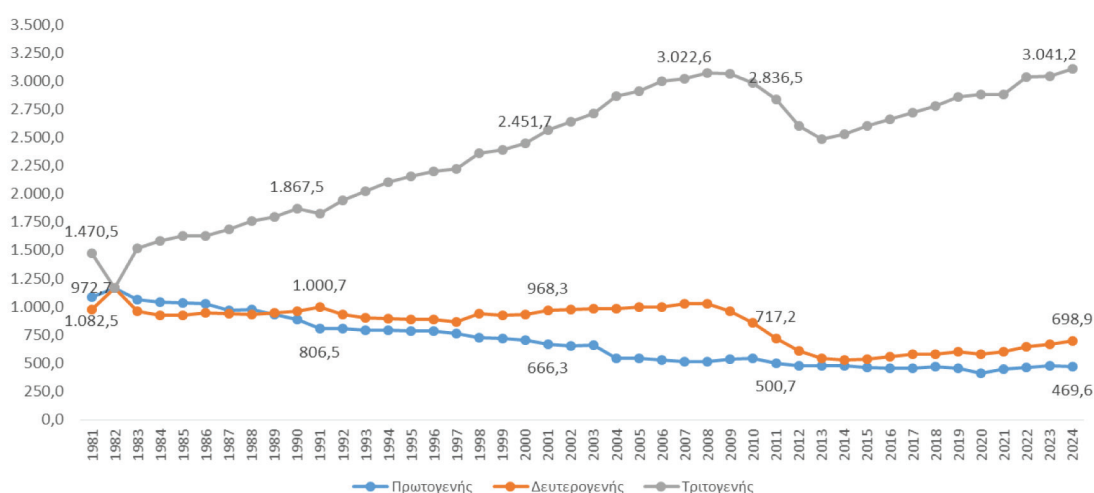
Η χώρα μας από τις αρχές κυρίως της δεκαετίας του 1980 μετατρέπεται σταδιακά σε χώρα των υπηρεσιών, με τους άλλους δύο παραγωγικούς τομείς να βρίσκονται σε διαρκή υποχώρηση, παρά τη σχετική σταθεροποίησή τους κατά τη τελευταία

¹⁰ Οι Black και Spitz-Oener (2007) στην ερμηνεία τους για την επιτυχημένη πορεία των γυναικών στην απασχόληση της Αμερικανικής οικονομίας σε σχέση με τις τεχνολογικές εξελίξεις, κάνοντας χρήση της έννοιας των καθηκόντων και της ταξινόμησής τους σε 5 διαφορετικές κατηγορίες (μη επαναλαμβανόμενα αναλυτικά, μη επαναλαμβανόμενα διαδραστικά, επαναλαμβανόμενα γνωστικά, επαναλαμβανόμενα χειρωνακτικά και μη επαναλαμβανόμενα χειρωνακτικά) υποστηρίζουν ότι η γυναικεία παρουσία αυξήθηκε στις εργασίες εκείνες που απαιτούν μη επαναλαμβανόμενα και διαδραστικά καθήκοντα και μειώθηκε σημαντικά στις εργασίες που απαιτούν επαναλαμβανόμενα ή καθήκοντα ρουτίνας.

Ειδικότερα από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και μέχρι σήμερα ο τριτογενής τομέας αυξάνεται με ταχείς ρυθμούς, ο πρωτογενής μειώνεται με ανάλογους ρυθμούς και ο δευτερογενής¹¹ παρουσιάζει άλλοτε μια τάση βιομηχανικής οπισθοχώρησης και άλλοτε μια τάση αποβιομηχάνισης¹².

Διάγραμμα 3. Διαχρονική εξέλιξη ανθρώπινου δυναμικού στους τομείς παραγωγής της οικονομίας 1981-2024

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία του γράφοντος

Από το 1981 μέχρι σήμερα αποχώρησαν από τον πρωτογενή τομέα 612.900 άτομα, ένας αριθμός εξ αυτών λόγω συνταξιοδότησης και ένας άλλος λόγω της αδυναμίας του τομέα να διατηρήσει στους κόλπους του τόσο μεγάλο αριθμό ατόμων. Η απασχόληση του δευτερογενούς τομέα μειώθηκε κατά 273.800 άτομα, αναδεικνύοντας τα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κλάδοι του στην αυξανόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας¹³, ενώ η αύξηση του τριτογενούς τομέα υπήρξε ιδιαίτερα υψηλή καθώς σε αυτόν απασχολούνται σήμερα 1.634.400 άτομα περισσότερα συγκριτικά με το 1981.

¹¹ Στο πλαίσιο του ευρύτερου δευτερογενούς τομέα (ευρύτερος βιομηχανικός τομέας) περιλαμβάνονται οι κλάδοι των ορυχείων – λατομείων, της μεταποίησης, του ηλεκτρισμού, της ύδρευσης και των κατασκευών.

¹² Η έννοια της βιομηχανικής οπισθοχώρησης είναι διαφορετική από αυτήν της αποβιομηχάνισης καθώς η πρώτη αναφέρεται στην κατάσταση εκείνη που η απασχόληση στη βιομηχανία αυξάνει, αλλά με χαμηλότερο ρυθμό σε σχέση με τις υπηρεσίες, ενώ η δεύτερη δηλώνει την κατάσταση όπου η απασχόληση στη βιομηχανία μειώνεται.

¹³ Για τα ζητήματα που συνδέονται με τις εξελίξεις στο δευτερογενή τομέα τις τελευταίες δεκαετίες βλέπε, ανάμεσα σε άλλα, στο Βαίτσος και Μισός (2018), ενώ για τις εξελίξεις στο ανθρώπινο δυναμικό του τομέα στο Ευστράτογλου και Κρητικίδης (2020).

Όψεις των ιδιαίτερων συνεπειών της διάρθρωσης αυτής των παραγωγικών τομέων, με την αυξημένη παρουσία του πρωτογενούς (συγκριτικά πάντα με τις άλλες χώρες της Ε.Ε), την περιορισμένη και ολοένα μειούμενη παρουσία του δευτερογενούς και την ολοένα αυξανόμενη επέκταση και παρουσία του τριτογενούς τομέα αναδεικνύονται στις επόμενες ενότητες της εργασίας, μέσα από τη διάρθρωση της απασχόλησης στους κλάδους και στα επαγγέλματα, αλλά και μέσα από την ανάδειξη των ευέλικτων μορφών και της επισφαλούς απασχόλησης, που είναι σε μεγάλο βαθμό συνυφασμένες με τον τριτογενή τομέα.

4. Το εκπαιδευτικό επίπεδο του ανθρώπινου δυναμικού 1987-2024

Ένα χαρακτηριστικό του ανθρώπινου δυναμικού με ιδιαίτερη σημασία αφορά στο εκπαιδευτικό του επίπεδο. Είναι γνωστό πως η εκπαίδευση μετά τον πόλεμο και ειδικότερα από τις δεκαετίες του 1950 και μετά λειτουργούσε σαν βασικός μηχανισμός κοινωνικής κινητικότητας, που επέτρεπε σε μεγάλα τμήματα του ανθρώπινου δυναμικού να μετακινηθούν τόσο γεωγραφικά, από τις αγροτικές προς τις αστικές περιοχές, όσο και κοινωνικά, από χαμηλά σε υψηλότερα κοινωνικά στρώματα, μέσω κυρίως των επιστημονικών επαγγελμάτων, βασική προϋπόθεση των οποίων είναι τα υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα¹⁴. Ο χώρος της εκπαίδευσης, ειδικότερα κατά τον 21ο αιώνα, παραμένει ένα εξαιρετικά δυναμικό πεδίο, εντός του οποίου αναπτύσσονται σημαντικές διεργασίες που διαμορφώνουν τους όρους ανάπτυξης ολόκληρης της κοινωνίας (Φωτόπουλος, 2024:16).

Στο πλαίσιο των παραπάνω διαπιστώσεων γίνεται φανερό πως το ανθρώπινο δυναμικό με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα διευρύνεται συνεχώς, σε βάρος κυρίως του ανθρώπινου δυναμικού με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα¹⁵ (Διάγραμμα 3). Το μερίδιο των πρώτων διευρύνεται από 11,6% το 1987 σε 36,2% το 2024, με τις γυναίκες να αυξάνουν το μερίδιό τους με ταχύτερο ρυθμό και από 12,5% το 1987 να φτάνουν το 46,3% το 2024, με τις μισές περίπου απασχολούμενες γυναίκες σήμερα (2024) να διαθέτουν υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα. Οι άνδρες με αντίστοιχα προσόντα αύξησαν και αυτοί το μερίδιό τους από 11,2% το 1987 σε 31,9% το 2024. Καθώς τα υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα συνιστούν βασικό προσόν για την πρόσβαση στην απασχόληση, ο δείκτης (ή ποσοστό) απασχόλησής τους ανήλθε το 2024 σε 80,3% έναντι 62,4% των ατόμων με μεσαία και 41,4% των ατόμων με

¹⁴ Το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο δεν εγγυάται την εξασφάλιση μιας καλής θέσης εργασίας αλλά συνιστά προσόν που συμβάλλει στην εξασφάλισή της. Η απουσία του ωστόσο συνιστά μειονέκτημα για στις συνθήκες των σύγχρονων αγορών εργασίας.

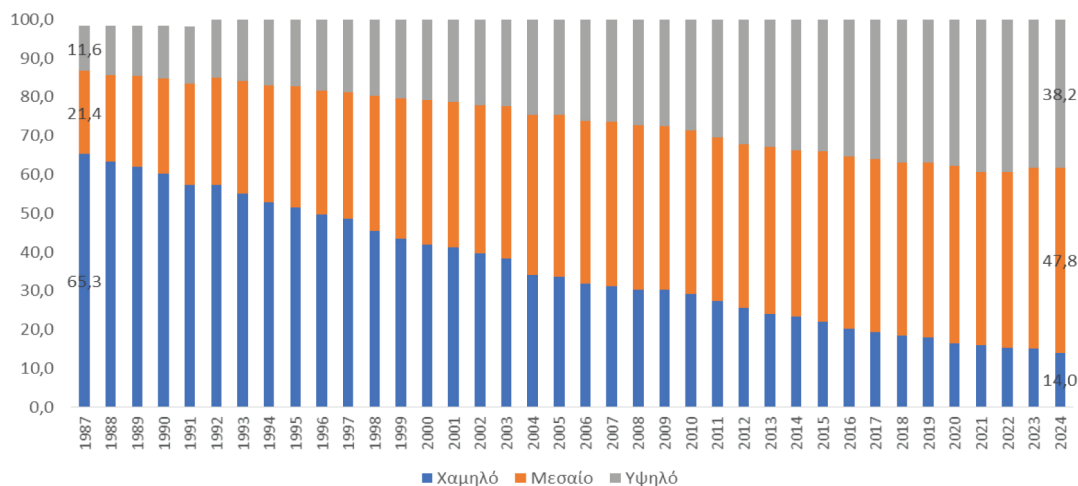
¹⁵ Στα άτομα με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα εντάσσονται αυτοί που έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση καθώς και οι απόφοιτοι χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων (δημοτικού, μερικών τάξεων δημοτικού, καθόλου σχολείο). Στα άτομα με μεσαία εκπαιδευτικά προσόντα εντάσσονται οι απόφοιτοι λυκείου και μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και στα άτομα με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων σπουδών.

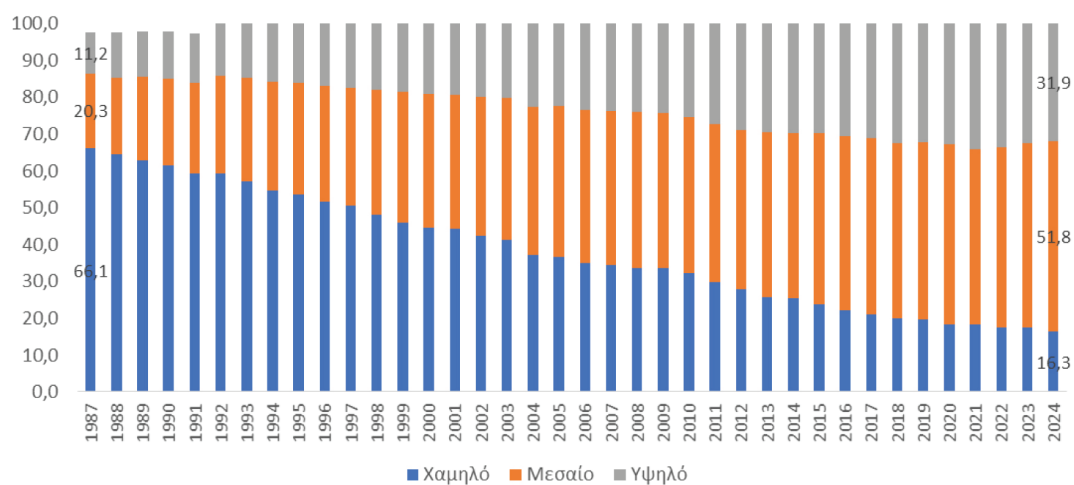
χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα (INE, 2025:74-75).

Διάγραμμα 3. Εκπαιδευτικό επίπεδο ανθρώπινου δυναμικού κατά φύλο (απασχολούμενοι εργάσιμων ηλικιών 15-64 ετών) 1987-2024

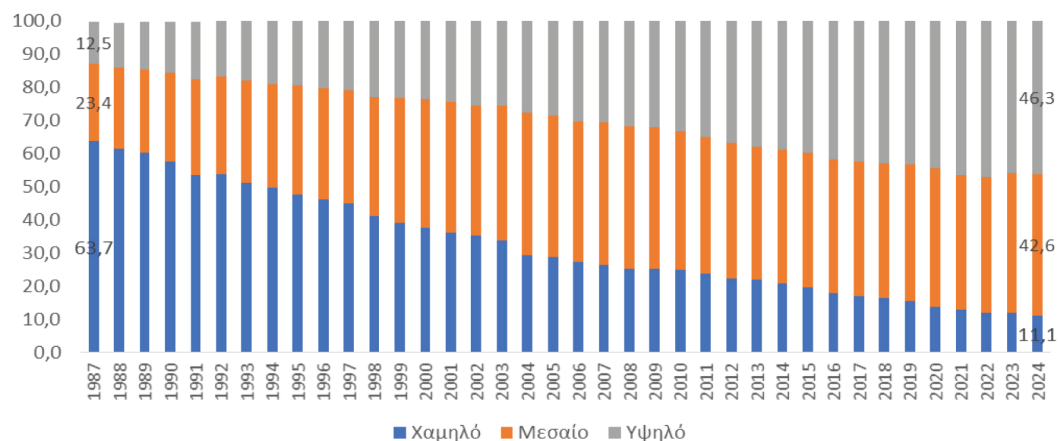
A. Σύνολο

B. Άνδρες

Γ. Γυναίκες

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία του γράφοντος

Σημαντική αύξηση παρουσίασαν και τα άτομα με μεσαία εκπαιδευτικό προσόντα, το μερίδιο των οποίων από 21,4% το 1987 αυξήθηκε σε 47,8% το 2024. Οι μισοί περίπου απασχολούμενοι σήμερα (2024) είναι άτομα με μεσαία εκπαιδευτικά προσόντα. Αντίθετα με ότι συνέβη στα άτομα με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα εδώ το μερίδιο των ανδρών αυξήθηκε περισσότερο συγκριτικά με αυτό των γυναικών, από 26,3% σε 51,8% για τους άνδρες, έναντι 23,4% σε 42,6% για τις γυναίκες τα αντίστοιχα έτη. Για τις γυναίκες, τα υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα φαίνεται να λειτουργούν σαν μηχανισμός ένταξης στη δομή της απασχόλησης και στην αγορά εργασίας αλλά και σαν προϋπόθεση διεκδίκησης μιας κοινωνικής ισότητας¹⁶.

Αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών υπήρξε η συρρίκνωση του μεριδίου των ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα, από 65,1% το 1987 σε 14,0% το 2024, γεγονός που οφείλεται τόσο στις απαιτήσεις του παραγωγικού συστήματος της χώρας όσο όμως και στην ηλικιακή διάρθρωση των ατόμων αυτών, που συγκεντρώνουν υψηλά μερίδια στις μεγάλες ηλικίες. Στην κατηγορία αυτή οι γυναίκες εμφανίζουν διαχρονικά ελαφρά χαμηλότερα μερίδια (63,7% έναντι 66,1% των ανδρών και 11,1% έναντι 16,3% των ανδρών για τα αντίστοιχα έτη), γεγονός που σε μεγάλο βαθμό αναμένεται να οφείλεται στη απασχόληση των ανδρών σε συγκεκριμένους κλάδους (γεωργία – κτηνοτροφία, μεταποίηση, κατασκευές) που δεν απαιτούν αναγκαστικά μεσαία και υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα και λειτουργούν σαν προνομιακός χώρος πρόσβασης στην απασχόληση ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα.

5. Η κατανομή του ανθρώπινου δυναμικού σε κλάδους και επαγγέλματα

Οι κατανομές του ανθρώπινου δυναμικού στους κλάδους και στα επαγγέλματα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς, πέραν των άλλων, αναδεικνύουν όψεις του παραγωγικού συστήματος της χώρας και των απαιτήσεων του σε ανθρώπινο δυναμικό¹⁷. Οι απαιτήσεις αυτές διαφοροποιήθηκαν σημαντικά μέσα και ανάμεσα στους κλάδους της ελληνικής οικονομίας (Διάγραμμα 4), τα δύο μέρη του οποίου οφείλονται στις διαφορετικές ταξινομήσεις των κλάδων στις περιόδους αυτές¹⁸.

Στην πρώτη περίοδο (1993-2007), που χρονικά καλύπτει και το διάστημα πριν από την έναρξη της μεγάλης δημοσιονομικής, οικονομικής και κοινωνικής κρίσης της χώρας η πλειονότητα των κλάδων αύξησαν την απασχόληση. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις αναδείχτηκαν στο εμπόριο, στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας και στις επιχειρηματικές δραστηριότητες (περιλαμβάνουν και τους κλάδους επαγγελματικών

¹⁶ Για εκτενέστερη ενασχόληση με τις κατά φύλο εξελίξεις της απασχόλησης στη χώρα μας βλέπε στην Καραμεσίνη (2021), ενώ για μια ερμηνεία των εξελίξεων της γυναικείας απασχόληση σε διεθνές επίπεδο, ανάμεσα σε άλλα, στις Black και Spitz-Oener (2007).

¹⁷ Για ενασχόληση με τα χαρακτηριστικά και τη δομή του παραγωγικού συστήματος της χώρας και την αναγκαιότητα μετασχηματισμού του βλέπε στο Ευστράτογλου (2021).

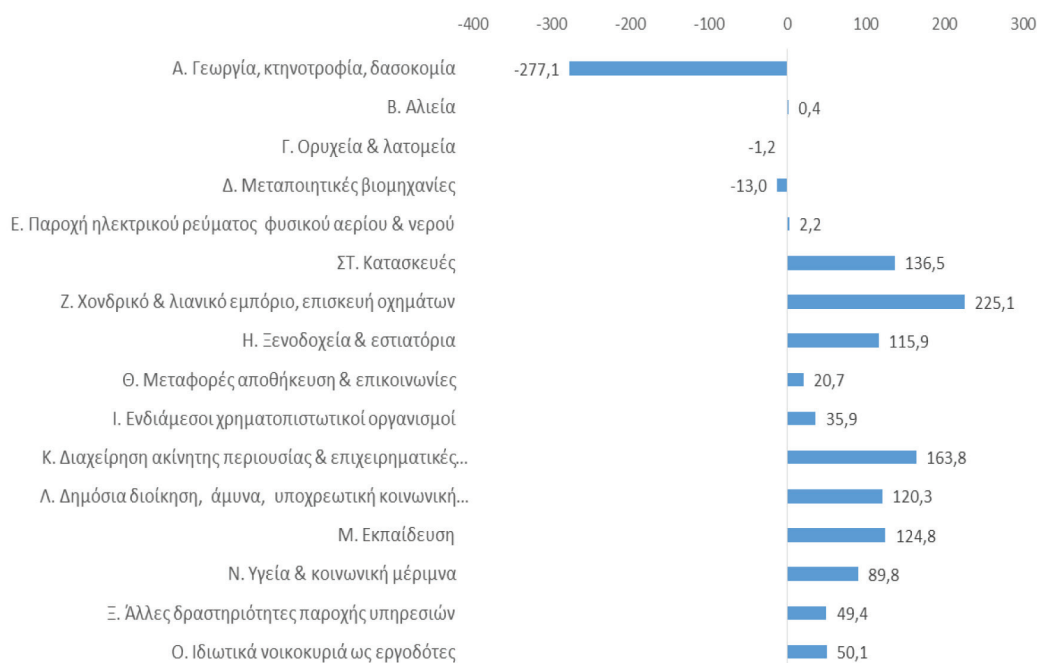
¹⁸ Πριν από το 1993 η ταξινόμηση των κλάδων ήταν διαφορετική (πιο περιορισμένος αριθμός κλάδων) καθιστώντας τις διαχρονικές συγκρίσεις αδόκιμες, ενώ το 2007 άλλαξε ξανά.

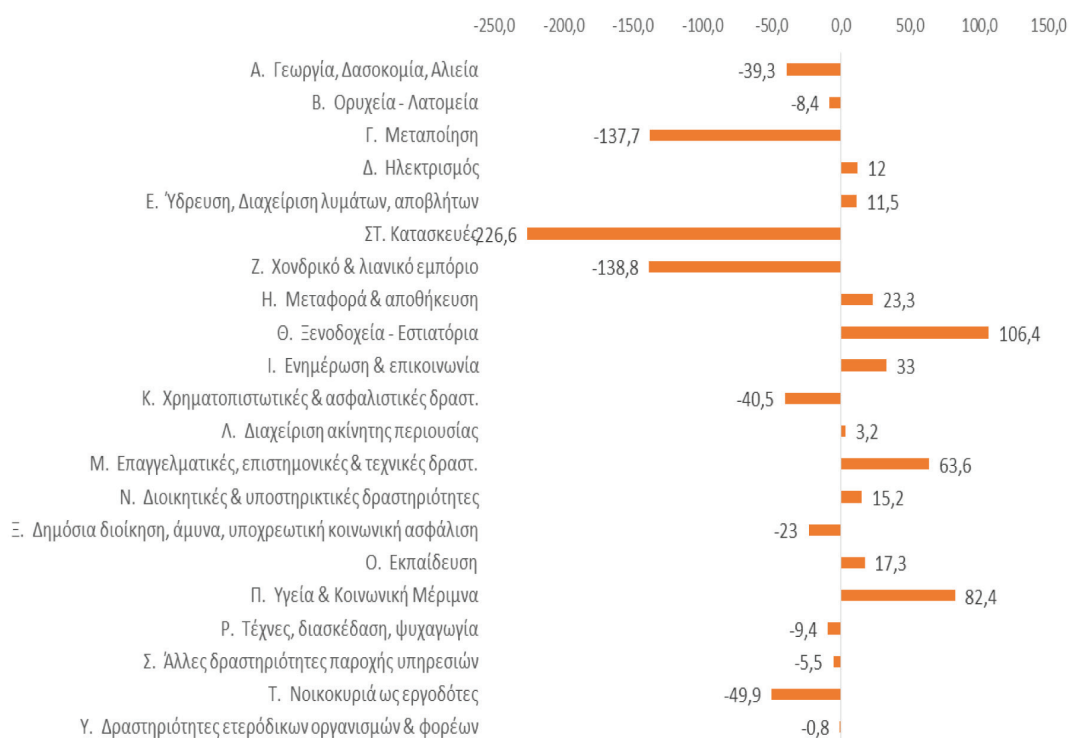
και επιστημονικών δραστηριοτήτων και των διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών που σήμερα ταξινομούνται αυτόνομα), στις κατασκευές, στην εκπαίδευση στη δημόσια διοίκηση, με τους άλλους κλάδους να παρουσιάζουν χαμηλότερες αυξήσεις, δημιουργώντας λιγότερες νέες θέσεις εργασίας. Μεγάλη μείωση εμφάνισε ο κλάδος της γεωργίας, κτηνοτροφίας, δασοκομίας και περιορισμένες μειώσεις η μεταποίηση και τα ορυχεία και λατομεία.

Διάγραμμα 4. Μεταβολές ανθρώπινου δυναμικού στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας 1993-2024 (σε χιλιάδες άτομα)

A. 1993-2007

B. 2008-2024

Στη δεύτερη περίοδο (2008-2024) ως αποτέλεσμα κυρίως της οικονομικής κρίσης μεγάλη μείωση της απασχόλησης τους εμφάνισαν οι κατασκευές, το εμπόριο και η μεταποίηση, ενώ πιο περιορισμένες μειώσεις τα νοικοκυριά ως εργοδότες, οι τράπεζες και ασφάλειες, η γεωργία, δασοκομία και αλιεία, η δημόσια διοίκηση και ακόμη πιο περιορισμένες μειώσεις οι κλάδοι των τεχνών, διασκέδασης και ψυχαγωγίας, των ορυχείων και λατομείων και των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών. Τις μεγαλύτερες αυξήσεις της απασχόλησής τους εμφάνισαν τα ξενοδοχεία – εστιατόρια, η υγεία και κοινωνική μέριμνα και οι επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, με τους άλλους κλάδους να εμφανίζουν χαμηλότερες αυξήσεις.

Σε ολόκληρη την περίοδο ανάλυσης (1993-2024) ο κλάδος της γεωργίας, κτηνοτροφίας και αλιείας μείωνε την απασχόλησή του, για λόγους που ήδη έχουν επισημανθεί, περιορίζοντας ωστόσο το ρυθμό μείωσης τις δύο τελευταίες δεκαετίες¹⁹. Μείωση εμφάνισε και η μεταποίηση, παρέχοντας ενδείξεις μιας διαρκούς διαδικασίας αποβιομηχάνισης, ενώ το εμπόριο απώλεσε τη δεύτερη περίοδο ένα μέρος των θέσεων εργασίας που είχε δημιουργήσει στην πρώτη. Οι κατασκευές επλήγησαν από την κρίση περισσότερο από κάθε άλλο κλάδο καταστρέφοντας περισσότερες θέσεις εργασίας από αυτές που δημιούργησαν στην προηγούμενη περίοδο. Ιδιαίτερο δυναμισμό εμφάνισαν οι κλάδοι των ξενοδοχείων – εστιατορίων, των επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, των διοικητικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών, της εκπαίδευσης και της υγείας, κλάδοι που σε μεγάλα ποσοστά χρησιμοποιούν ανθρώπινο δυναμικό με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα και σε χαμηλότερο βαθμό οι μεταφορές και αποθήκευση.

Σήμερα (2024), ως αποτέλεσμα των εξελίξεων αυτών η κατανομή του ανθρώπινου δυναμικού στους αναλυτικούς κλάδους αναδεικνύει (Διάγραμμα 5) ως κυρίαρχους κλάδους το (47) λιανικό εμπόριο, τη (01) φυτική και ζωική παραγωγή, τα (55-56) ξενοδοχεία – εστιατόρια, τη (84) δημόσια διοίκηση, την (85) εκπαίδευση και την (87) υγεία. Στους έξι αυτούς κλάδους απασχολείται το 52,0% του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας, με το υπόλοιπο να διαχέεται στους άλλους κλάδους. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της κατανομής αυτής, ανάμεσα σε άλλα, θα μπορούσε να θεωρηθεί το περιορισμένο μερίδιο του ανθρώπινου δυναμικού που απασχολείται στους κλάδους υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης²⁰, που το 2024 ανέρχεται σε 56.303 άτομα, καλύπτοντας το 1,3% του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας.

¹⁹ Ειδικότερα στην περίοδο της κρίσης (2008-2014) η απασχόληση στον κλάδο παρέμεινε σταθερή, με πολλούς να υποστηρίζουν ότι σε περιόδους μεγάλης κρίσης οι άνθρωποι επιστρέφουν στη γη.

²⁰ Στις παραδοσιακές ταξινομήσεις του ΟΟΣΑ (βλέπε Hatzichronoglou 1997), στους κλάδους υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης εντάσσονταν αποκλειστικά οι κλάδοι της μεταποίησης (21 Παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων, 26 Κατασκευή Η/Υ, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων και 33.16 Επισκευή και συντήρηση αεροσκαφών και διαστημοπλοίων). Σε μεταγενέστερες ταξινομήσεις (Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης 2018) εντάχθηκαν και κλάδοι των υπηρεσιών που συνιστούν κλάδους υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης και έντασης γνώσης

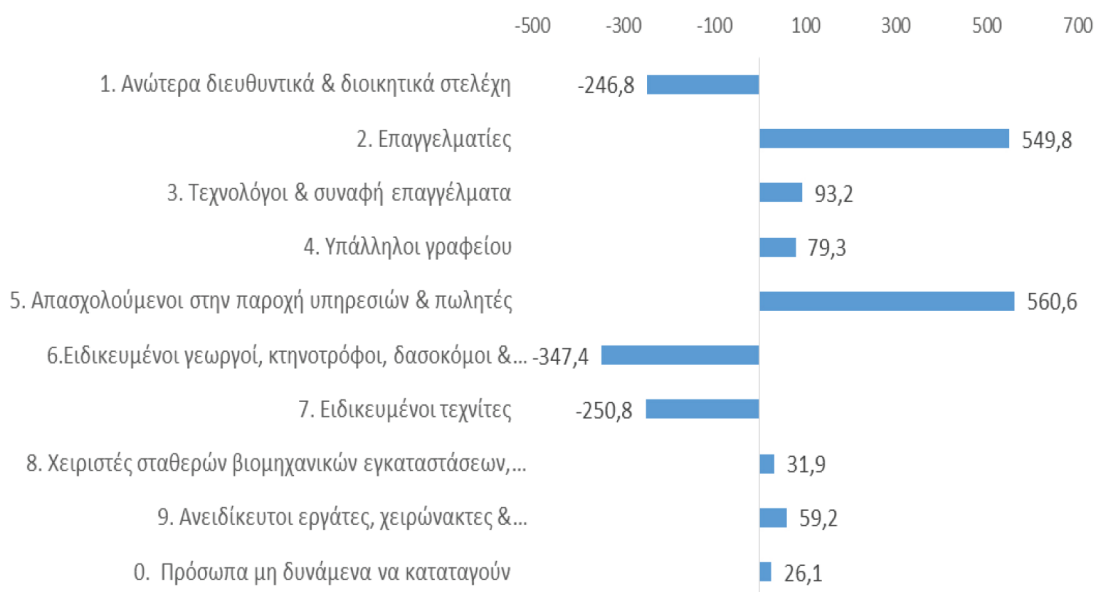
Διάγραμμα 5. Κατανομή ανθρώπινου δυναμικού στους αναλυτικούς κλάδους 2024

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία του γράφοντος

Στο πεδίο των επαγγελματιών την περίοδο της ανάλυσης (1993-2024) η αύξηση της απασχόλησης κατά 14,9% (ή 552.200 άτομα) συνοδεύτηκε από σημαντικές αναδιαρθρώσεις στις βασικές επαγγελματικές κατηγορίες (Διάγραμμα 6)²¹, με τα (1) ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη, τους (6) ειδικευμένους γεωργούς, κτηνοτρόφους, αλιείς και τους (7) ειδικευμένους τεχνίτες να εμφανίζουν σημαντικές μειώσεις και τις άλλες επαγγελματικές κατηγορίες μικρές ή μεγαλύτερες αυξήσεις. Στον αντίποδα οι αυξήσεις στους (2) επαγγελματίες (κατά βάση επιστημονικά επαγγέλματα)

Διάγραμμα 6. Μεταβολές ανθρώπινου δυναμικού στα βασικά επαγγέλματα 1993-2024 (σε χιλιάδες άτομα).

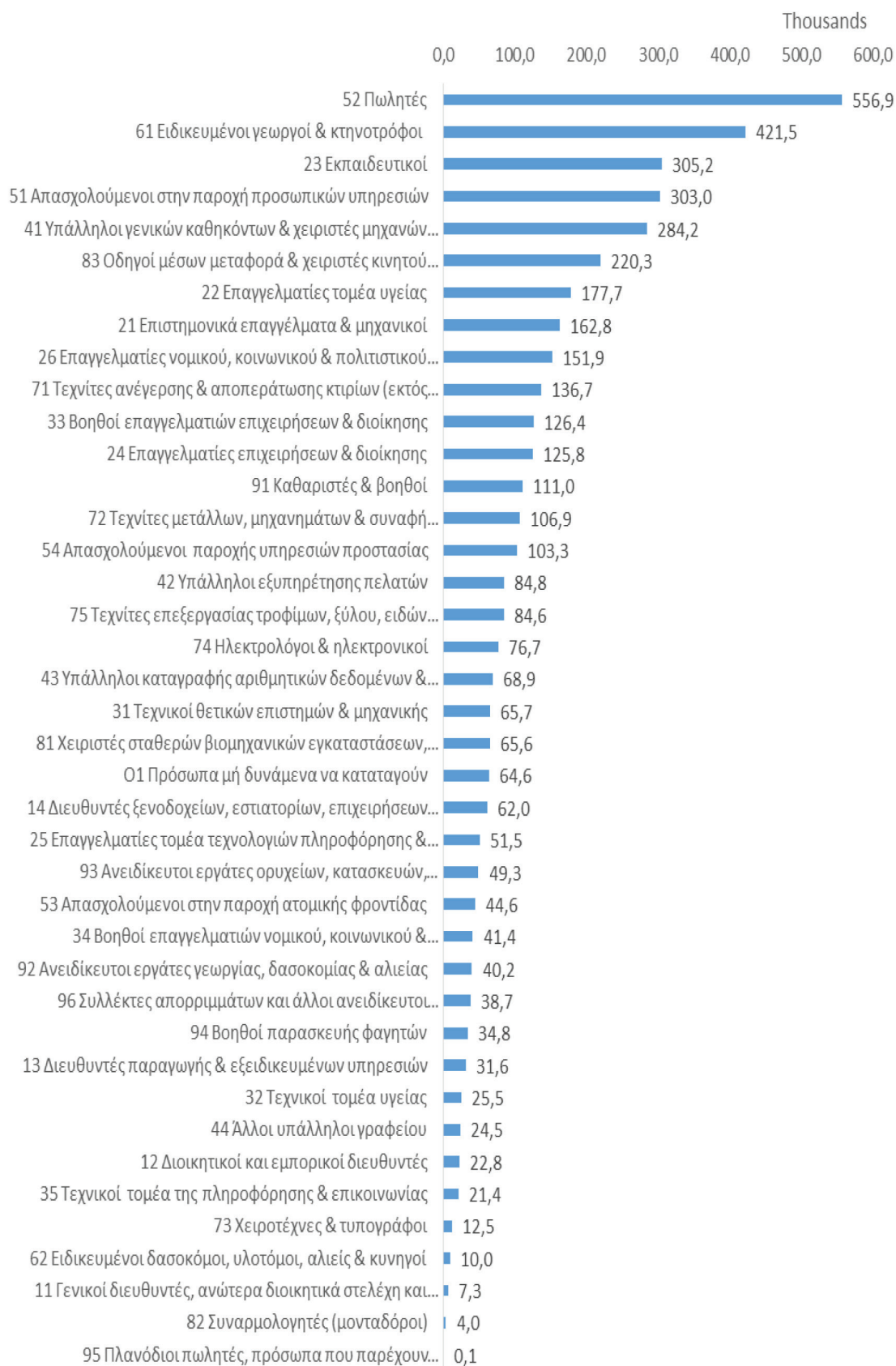
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία του γράφοντος

Η σημαντική μείωση της απασχόλησης στα (1) ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη αναμένεται να συνδέεται με τη μείωση του αριθμού των μικρών επιχειρήσεων την περίοδο αυτή, με ανακατατάξεις στο εσωτερικό των επιχειρήσεων αλλά και με την αλλαγή της ταξινόμησης των επαγγελματιών του 2011. Η μείωση των (6) εξειδικευμένων γεωργών, κτηνοτρόφων και αλιέων συνδέεται με την συνεχιζόμενη μείωση του πρωτογενούς τομέα και αυτή των (7) ειδικευμένων τεχνιτών με τη μείωση του ευρύτερου βιομηχανικού τομέα της χώρας. Οι εξελίξεις αυτές διαμόρφωσαν και τη διάρθρωση των αναλυτικών επαγγελματιών στο τέλος της περιόδου (Διάγραμμα 7).

²¹ Χρειάζεται να επισημανθεί ότι η ταξινόμηση των επαγγελματιών πριν το 1993 ήταν πολύ διαφορετική ώστε διαχρονικές συγκρίσεις να μην είναι ευχερείς, ενώ οι κατηγορίες των βασικών επαγγελματιών που εμφανίζονται στο Διάγραμμα 6 έχουν προκύψει από την αλλαγή της ταξινόμησης το 2011 (ISCO – 08) και διαφοροποιούνται ελαφρά από αυτές του 1993 στα (1) ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη, στους (2) επαγγελματίες (επιστημονικά επαγγέλματα) και στους (5) απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές, έτσι ώστε οι μεταβολές τους να μην ανταποκρίνονται πλήρως στην πραγματικότητα.

Διάγραμμα 7. Κατανομή ανθρώπινου δυναμικού στα αναλυτικά επαγγέλματα 2024

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία του γράφοντος

Στον αντίποδα οι αυξήσεις στους (2) επαγγελματίες (κατά βάση επιστημονικά επαγγέλματα) οφείλονται τόσο στις απαιτήσεις του παραγωγικού συστήματος της χώρας όσο και στην αυξημένη προσφορά τους²², στους (5) απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών και στους (4) υπαλλήλους γραφείου στην αύξηση του τριτογενούς τομέα, ενώ οι αυξήσεις στους (3) τεχνολόγους και στους (8) χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και μηχανημάτων στην περαιτέρω εκμηχάνιση του βιομηχανικού τομέα αλλά και των υπηρεσιών. Τέλος η αύξηση των (9) ανειδίκευτων εργατών ενδέχεται να οφείλεται σε μια πόλωση των επαγγελματιών, κατάσταση που οφείλεται στις τεχνολογικές εξελίξεις που οδηγούν σε ταυτόχρονη αύξηση των επιστημονικών (ανώτερων) και της ανειδίκευτης εργασίας (κατώτερων) επαγγελματιών, σε βάρος των ενδιάμεσων επαγγελματιών²³.

Στην κατανομή του ανθρώπινου δυναμικού στα αναλυτικά επαγγέλματα (Διάγραμμα 7) γίνεται φανερή η επέκταση του τριτογενούς τομέα και η ισχυρή, για τα δεδομένα της χώρας, παρουσία του πρωτογενούς τομέα, με τα μεγαλύτερα σε απασχόληση επαγγέλματα των (52) πωλητών, των (23) εκπαιδευτικών, των (52) απασχολούμενων στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών, των (42) υπαλλήλων γενικών καθηκόντων και των (61) ειδικευμένων γεωργών και κτηνοτρόφων να συνδέονται στενά με αυτούς. Στα μεγάλα επαγγέλματα της χώρας (πάνω από 100.000 άτομα), περιλαμβάνεται ένας μικρός αριθμός τεχνικών επαγγελματιών, που αφορά στους (83) οδηγούς μέσων μεταφοράς και χειριστές κινητού εξοπλισμού, οι οποίοι καλύπτουν τις ανάγκες και των τριών τομέων της παραγωγής, στους (71) τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων και στους (72) τεχνίτες μετάλλων και μηχανημάτων, με όλα τα άλλα να αφορούν επαγγέλματα των υπηρεσιών.

6. Ευέλικτες μορφές απασχόλησης και επισφαλής εργασία.

Στην περίοδο της ανάλυσης ένα σημαντικό τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού είναι εγκλωβισμένο σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης, που μπορεί να χαρακτηρισθούν ως επισφαλείς. Οι ευέλικτες αυτές μορφές που αφορούν στη μερική, στην προσωρινή και στην εκ περιτροπής απασχόληση, είναι σε μεγάλο βαθμό συνυφασμένες με «κακές» θέσεις εργασίας, με χαμηλά εισοδήματα, με κακές εργασιακές συνθήκες, απουσία συλλογικών συμβάσεων και επισφάλεια. Στη μεγάλη τους πλειονότητα συνιστούν μορφές μη οικειοθελούς απασχόλησης, τα άτομα βρίσκονται σε αυτές συχνά χωρίς να το θέλουν, καθώς θα επιθυμούσαν στις περισσότερες περιπτώσεις μια σταθερή και πλήρη απασχόληση. Αυτό βέβαια δεν αποκλείει και την περίπτωση, που τα τελευταία χρόνια, κάποιοι επιλέγουν την ευέλικτη μορφή εργασίας λόγω υποχρεώσεων (π.χ. παιδιά ή φροντίδα ηλικιωμένων).

²² Η συνεχώς αυξανόμενη προσφορά επιστημονικών επαγγελματιών σε συνδυασμό με την (σχετικά) περιορισμένη ζήτησή τους οδηγεί στη συντήρηση του υψηλού αριθμού των αυτοαπασχολούμενων στη χώρα.

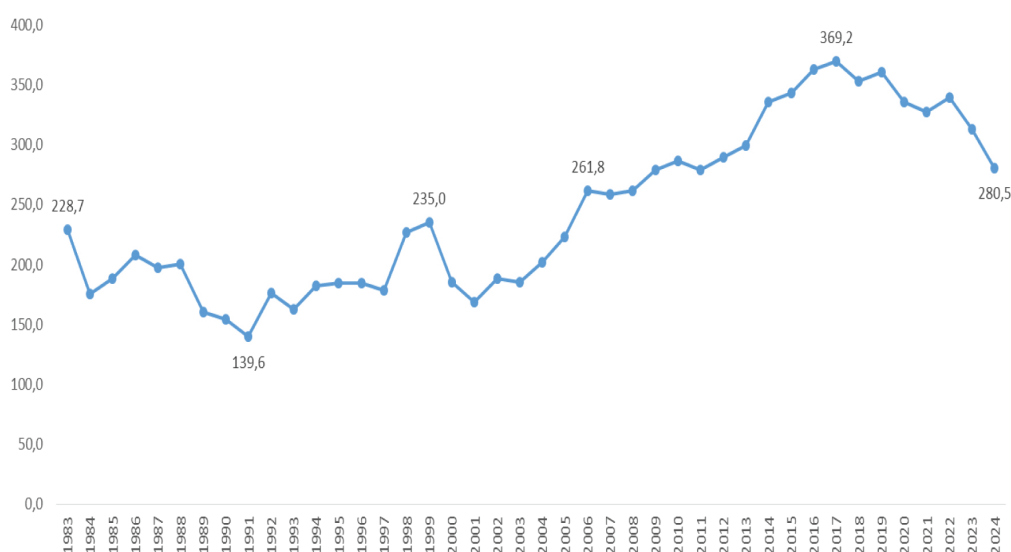
²³ Για την πόλωση των επαγγελματιών στην Ευρώπη βλέπε ενδεικτικά στο Cedefop (2011) και για τη χώρα μας στο Ευστράτογλου και Κρητικίδης (2023).

Πάντως οι εξελίξεις αυτές είναι συνυφασμένες με τις εξελίξεις του παραγωγικού συστήματος της χώρας και τις απαιτήσεις του σε ανθρώπινο δυναμικό, με την επέκταση των ευελιξιών στην παραγωγική διαδικασία, σε μεγάλο βαθμό με την ολοένα αυξανόμενη παρουσία του τομέα των υπηρεσιών²⁴, αλλά και με θεσμικούς χαρακτήρα παρεμβάσεις που περιορίζουν την προστασία των εργαζομένων²⁵. Σε συνδυασμό μάλιστα με την οριζόντια και κάθετη αναντιστοιχία²⁶, συγκροτούν ένα ιδιαίτερο τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού, που με τον ένα ή άλλο τρόπο απαξιώνεται από το παραγωγικό σύστημα της χώρας.

6.1. Η μερική απασχόληση

Η μερική απασχόληση συνιστά μία από τις βασικές μορφές της ελαστικής εργασίας με ισχυρή και διαχρονική παρουσία στο παραγωγικό σύστημα της χώρας (Διάγραμμα 8), σε μεγάλο βαθμό συνυφασμένη με την επέκταση του τριτογενούς τομέα. Έχει επισημανθεί (Ευστράτογλου, 2015) ότι η δομή, η διάρθρωση και τα χαρακτηριστικά του ευρύτερου βιομηχανικού τομέα στη χώρα μας απαιτούν σε χαμηλότερο βαθμό, συγκριτικά με τις υπηρεσίες, μερική απασχόληση. Διαχρονικά, παρά τις επίμερους διακυμάνσεις αναδεικνύεται μια τάση αύξησης της μερικής απασχόλησης, με τη μείωση των τελευταίων ετών, να οφείλεται περισσότερο σε ζητήματα αλλαγής της ταξινόμησής τους παρά σε πραγματικά γεγονότα.

Διάγραμμα 8. Διαχρονική εξέλιξη μερικής απασχόλησης 1983-2024 (χιλιάδες άτομα)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία του γράφοντος

²⁴ Για μια πρώτη θεώρηση των συνεπειών του ολοένα αυξανόμενου τριτογενούς τομέα (υπηρεσίες) βλέπε στο Δεδουσόπουλο (2002) και στους Gershuny and Miles (1983), ενώ για τα χαρακτηριστικά των νέων θέσεων εργασίας που δημιουργούνται σε μια πρόσφατη χρονική περίοδο στη χώρα μας στο Ευστράτογλου (2022).

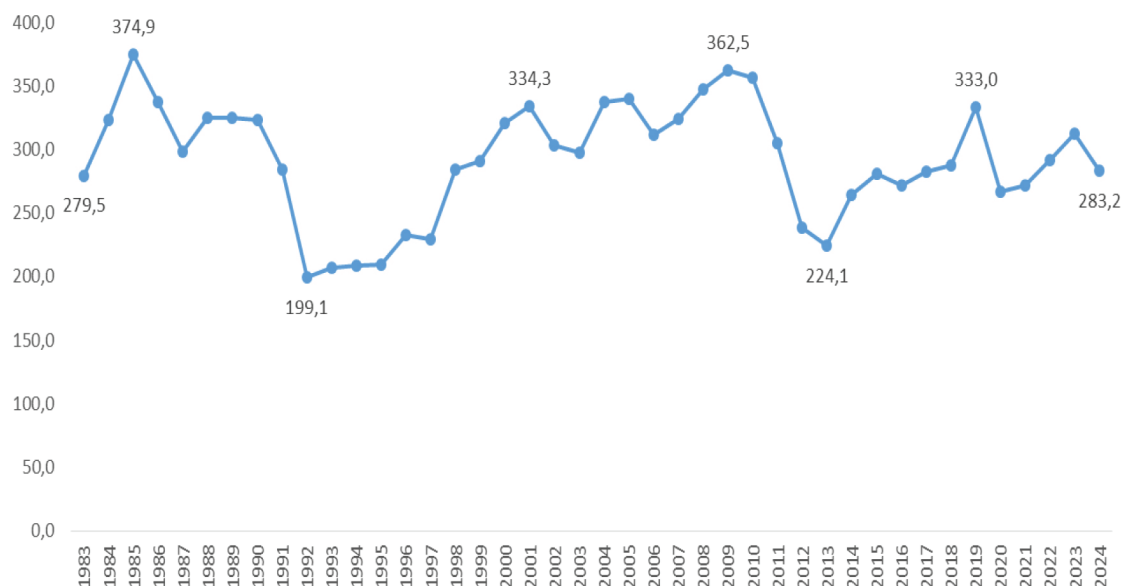
²⁵ Για τη διάκριση των καλών και κακών θέσεων εργασίας και τους παράγοντες που επιδρούν στην ολοένα αυξανόμενη παρουσία των τελευταίων και τη διαμόρφωση του χώρου της επισφαλούς εργασίας βλέπε στον Kal-leberg (2011). Εκεί επισημαίνεται ότι η παγκοσμιοποίηση, οι τεχνολογικές εξελίξεις και η επέκταση του τομέα των υπηρεσιών, σε συνδυασμό με πολιτικές παρεμβάσεις απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων, μείωσης του ρόλου των συνδικάτων και της διαπραγματευτικής δύναμης των εργαζομένων συνιστούν τους βασικούς παράγοντες της επέκτασης της επισφαλούς εργασίας.

²⁶ Η πρώτη αφορά στις περιπτώσεις που τα άτομα απασχολούνται σε διαφορετικό αντικείμενο από αυτό που έχουν σπουδάσει και εκπαιδευτεί και η δεύτερη στις περιπτώσεις που τα άτομα με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που απαιτούν χαμηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα. Και στις δύο περιπτώσεις ένα σημαντικό τμήμα των γνώσεων και των δεξιοτήτων τους απαξιώνεται και χάνεται.

6.2. Η προσωρινή απασχόληση

Η προσωρινή απασχόληση συνιστά μια άλλη μορφή επισφαλούς απασχόλησης, με εκτεταμένη παρουσία στη χώρα μας (Διάγραμμα 9) και με σημαντικές συνέπειες κυρίως για τις κατηγορίες του ανθρώπινου δυναμικού που εντάσσονται σε αυτήν αλλά και για την ίδια την παραγωγική διαδικασία αυτή καθ' αυτή. Ο Sennet (2009:56) επισημαίνει ότι ανάμεσα στις συνέπειες συγκαταλέγεται και ο τρόπος συνεργασίας ανάμεσα στο ανθρώπινο δυναμικό της επιχείρησης και πολλές φορές η χαμηλότερη παραγωγικότητα της επιχείρησης.

Διάγραμμα 9. Διαχρονική εξέλιξη προσωρινής απασχόλησης 1983-2024 (χιλιάδες άτομα).

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία του γράφοντος

Παρά τις σημαντικές διακυμάνσεις του ύψους της προσωρινής απασχόλησης τα μεγέθη της παραμένουν ιδιαίτερα σημαντικά και αναμένεται να συνδέονται τόσο με τις διακυμάνσεις και με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επί μέρους χρονικών περιόδων, όσο όμως και με τις εκάστοτε κυβερνητικές πολιτικές, καθώς ένα σημαντικό τμήμα των απασχολούμενων με προσωρινή απασχόληση εργάζεται στο δημόσιο τομέα²⁷. Ο αριθμός τους αναμένεται να είναι σημαντικά υψηλότερος καθώς τα τελευταία χρόνια, αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις επιτρέπουν στους εργοδότες την απόλυση του εργατικού τους δυναμικού, που απασχολείται σε μικρότερο διάστημα του ενός έτους χωρίς συνέπειες (και αποζημίωση), με αποτέλεσμα τη μη σύναψη συμβολαίων προσωρινής απασχόλησης.

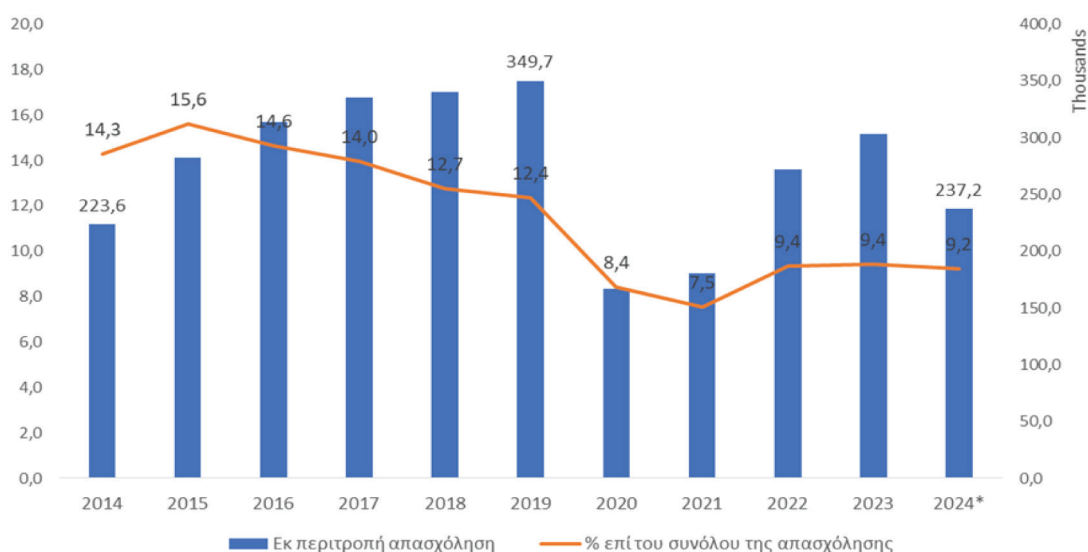
²⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί η ΔΥΠΑ (πρώην ΟΑΕΔ) που απασχολεί ένα ιδιαίτερα περιορισμένο αριθμό μονίμων εκπαιδευτικών (εκτιμήσεις των υπολογίζουν κάτω των 300 ατόμων) και ένα πολλαπλάσιο αριθμό χιλιάδων εκπαιδευτικών με προσωρινή απασχόληση (αναπληρωτές και ωρομίσθιοι). Υπάρχουν περιπτώσεις εκπαιδευτικών που καλύπτουν πάγιες ανάγκες της ΔΥΠΑ και απασχολούνται ως αναπληρωτές για παραπάνω από 25 χρόνια, πολλές φορές μάλιστα στην ίδια εκπαιδευτική μονάδα.

6.3. Η εκ περιτροπής απασχόληση

Η εκ περιτροπής απασχόληση συνιστά μια άλλη μορφή ελαστικής και επισφαλούς απασχόλησης, που προέκυψε στη χώρα μας την περίοδο των μνημονίων για να μονιμοποιηθεί έκτοτε, με τη διαχρονική της εξέλιξη να παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 10. Συνιστά ταυτοχρόνως μια μορφή μερικής απαξίωσης του ανθρώπινου δυναμικού, καθώς στη μεγάλη τους πλειονότητα τα άτομα εντάσσονται αναγκαστικά στη μορφή αυτή, ενώ θα επιθυμούσαν μια πλήρη και κανονική θέση εργασίας.

Διάγραμμα 10. Διαχρονική εξέλιξη εκ περιτροπής απασχόλησης 2014-2024 (απόλυτα μεγέθη και ποσοστά)

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας, Εργάνη

Τα απόλυτα μεγέθη και τα ποσοστά τους (ως προς το σύνολο των προσλήψεων των ετών αυτών) της μορφής αυτής εμφανίζουν έντονες διακυμάνσεις, χωρίς να υποδηλώνουν μια τάση μείωσης, με τον υψηλότερο απόλυτο αριθμό τους να εμφανίζεται το 2019, προσεγγίζοντας τις 350.000 απασχολούμενους και το ποσοστό τους στο 12,4% του συνόλου των προσλήψεων την ίδια χρονιά. Στο τελευταίο έτος της ανάλυσης ο αριθμός τους ανερχόταν σε 237.200 άτομα και το ποσοστό τους πλησιάζει το δέκα της εκατό (9,2%) του συνόλου των προσλήψεων τους έτους αυτού.

6.4. Κάθετη αναντιστοιχία ή υπέρ-εκπαίδευση

Μία άλλη μορφή μερικής απαξίωσης του ανθρώπινου δυναμικού αφορά στην κάθετη αναντιστοιχία²⁸ ή υπέρ-εκπαίδευση. Ο δείκτης υπέρ-εκπαίδευσης παρέχει μια

²⁷ Για την έννοια της αναντιστοιχίας των δεξιοτήτων και τις συναφείς έννοιες της έλλειψης και των κενών των δεξιοτήτων καθώς και για τους τρόπους εκτίμησής τους βλέπε στον Carrelli (2014) και στην εκεί παρουσιαζόμενη βιβλιογραφία. Ο Carrelli υποστηρίζει και τεκμηριώνει την άποψη ότι οι αναφορές των εργοδοτών σχετικά με τις καταστάσεις αυτές, για την οικονομία και την αγορά εργασίας των ΗΠΑ, δεν οφείλονται, όπως γενικά υποστηρίζεται, σε ανεπάρκειες του εκπαιδευτικού συστήματος αλλά σε καταστάσεις που υπάρχουν έξω και πέρα από αυτό. Ειδικότερα υποστηρίζει ότι ενώ μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 οι επιχειρήσεις προσαρμόζαν το ανθρώπινο δυναμικό που προσλάμβαναν στη παραγωγική τους διαδικασία, τώρα το απαιτούν από το εκπαιδευτικό σύστημα. Θέλουν το εκπαιδευτικό σύστημα να κάνει την προσαρμογή του ανθρώπινου δυναμικού στις δικές τους επιχειρήσεις.

εκτίμηση του αριθμού των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, του ανθρώπινου δυναμικού με υψηλά προσόντα, που απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που απαιτούν χαμηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα. Ο δείκτης αυτός εκτιμάται μέσα από το ποσοστό των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που απασχολούνται σε επαγγέλματα εκτός των (1) ανώτερων διοικητικών και διευθυντικών στελεχών, των (2) επιστημονικών επαγγελματιών και των (3) τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών. Απασχολούνται δηλαδή στα επαγγέλματα των (4) υπαλλήλων γραφείου, των (5) απασχολούμενων στην παροχή υπηρεσιών και πωλητών, των (6) ειδικευμένων γεωργών και κτηνοτρόφων, (7) των τεχνιτών, των (8) χειριστών σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων και μηχανημάτων και των (9) ανειδίκευτων εργατών. Μια εκτίμηση της υπέρ-εκπαίδευσης για το 2024 παρέχεται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1. Αριθμός απασχολούμενων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά κλάδο και υπέρ-εκπαίδευση 2024

Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας	Σύνολο	1 έως 3	4-0	Υπέρ-εκπαίδευση
Α. Γεωργία, Δασοκομία, Αλιεία	42.658	5.216	37.442	87,8
Β. Ορυχεία & Λατομεία	1.150	896	254	22,1
Γ. Μεταποίηση	96.585	50.706	45.879	47,5
Δ. Ηλεκτρισμός, φυσικό αέριο, ατμός	16.776	8.645	8.131	48,5
Ε. Ύδρευση, επεξεργασία & διαχείριση λυμάτων, αποβλήτων	6.682	4.749	1.933	28,9
ΣΤ. Κατασκευές	23.477	12.888	10.589	45,1
Ζ. Χονδρικό & Λιανικό Εμπόριο	178.200	44.218	133.982	75,2
Η. Μεταφορά & Αποθήκευση	49.805	24.244	25.561	51,3
Θ. Ξενοδοχεία & Εστιατόρια	62.490	13.093	49.397	79
Ι. Ενημέρωση & Επικοινωνία	72.014	55.378	16.636	23,1
Κ. Χρηματοπιστωτικές & Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	63.986	51.774	12.212	19,1
Λ. Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	5.743	4.361	1.382	24,1
Μ. Επαγγελματικές, Επιστημονικές & Τεχνικές Δραστηριότητες	234.987	223.245	11.742	5
Ν. Διοικητικές & Υποστηρικτικές Δραστ.	32.148	6.853	25.295	78,7
Ξ. Δημόσια Διοίκηση, Άμυνα, Υποχρεωτική Κοινωνική Ασφάλιση	202.267	75.615	126.652	62,6
Ο. Εκπαίδευση	297.494	288.196	9.298	3,1
Π. Υγεία & Κοινωνική Μέριμνα	208.879	184.555	24.324	11,6
Ρ. Τέχνες, Διασκέδαση, Ψυχαγωγία	26.675	18.446	8.229	30,8
Σ. Άλλες Δραστ. Παροχής Υπηρεσιών	14.122	5.099	9.023	63,9
Τ. Νοικοκυριά ως Εργοδότες	4.458	1.404	3.054	68,5
Υ. Δραστ. Ετερόδοικων Οργανισμών	1.036	614	422	40,7
Σύνολο	1.643.251	1.081.533	561.437	34,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, επεξεργασία του γράφοντος

Στην πρώτη στήλη παρουσιάζονται οι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας, στη δεύτερη (σύνολο) ο αριθμός των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στον κάθε κλάδο, στην τρίτη (1 έως 3) ο αριθμός των αποφοίτων που απασχολείται στα επαγγέλματα των (1) ανώτερων διοικητικών και διευθυντικών στελεχών, των (2) επιστημονικών επαγγελματιών και των (3) τεχνολόγων και τεχνικών βοηθών, στην τέταρτη (4-0) ο αριθμός των αποφοίτων που απασχολείται στα επαγγέλματα 4-0 και στην πέμπτη (υπέρ-εκπαίδευση) το ποσοστό των τελευταίων στο σύνολο των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Για το σύνολο της χώρας, η υπέρ-εκπαίδευση ανέρχεται στο 34,2%, αναδεικνύοντας ότι παραπάνω από το ένα τρίτο των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης απασχολείται σε θέσεις εργασίας που απαιτούν χαμηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα. Τούτο πέραν των άλλων, είναι συνυφασμένο με τη χαμηλή τεχνολογική εξειδίκευση της χώρας, την περιορισμένη παρουσία της μεταποίησης και την αυξημένη παρουσία του τριτογενούς τομέα. Σε γενικές γραμμές υποδηλώνει ότι το παραγωγικό σύστημα της χώρας δεν διαμορφώνει τις κατάλληλες θέσεις εργασίας για να απασχοληθούν τα άτομα με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα, οδηγώντας σε πολλές περιπτώσεις στην απαξίωση των δεξιοτήτων τους.

Κλάδοι με ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά υπέρ-εκπαίδευσης είναι η γεωργία, κτηνοτροφία και αλιεία (87,8%), τα ξενοδοχεία – εστιατόρια (79,0%), οι διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες (78,7%), το εμπόριο (75,2%), τα νοικοκυριά ως εργοδότες (68,5%) και οι άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (63,9%) και η δημόσια διοίκηση (62,6%). Στον αντίποδα κλάδοι με ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά είναι η εκπαίδευση (3,1%), οι επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (5,0%) και η υγεία και κοινωνική μέριμνα (11,6%), με τους άλλους κλάδους να εμφανίζουν ενδιάμεσα κατά κάποιο τρόπο ποσοστά.

7. Αντί επιλόγου

Αναμφίβολα στα πενήντα χρόνια που μεσολάβησαν από το έτος της μεταπολίτευσης (1974) έως το 2024 το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας δεν θα μπορούσε να μείνει αμετάβλητο. Οι μεταβολές που έλαβαν χώρα στην περίοδο αυτή είχαν ποσοτικές και ποιοτικές διαστάσεις. Ως προς τις πρώτες ένα μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού εντάχθηκε στις οικονομικές δραστηριότητες της χώρας, όπως αποτυπώνεται και στους δείκτες συμμετοχής, απασχόλησης και ανεργίας. Το ανθρώπινο αυτό δυναμικό εντάχθηκε στον τριτογενή τομέα, στις υπηρεσίες, αυξάνοντας σε σημαντικό βαθμό τη συμμετοχή του στις οικονομικές δραστηριότητες καθώς τόσο ο πρωτογενής όσο και ο δευτερογενής τομέας μείωσαν την απασχόλησή τους. Οι κλάδοι που ενισχύθηκαν περισσότερο στο σύνολο της περιόδου αυτής ήταν τα ξενοδοχεία – εστιατόρια, η υγεία και κοινωνική μέριμνα και η εκπαίδευση, με τους άλλους κλάδους να εμφανίζουν ποικίλες μεταβολές στις διαφορετικές επί μέρους χρονικές περιόδους. Ως προς τις ποιοτικές διαστάσεις των μεταβολών, κύριο χαρακτηριστικό των εξελίξεων υπήρξε η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου, με τα άτομα με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα το 2024 να καλύπτουν το 36,2% του συνόλου του ανθρώπινου δυναμικού, σε βάρος ασφα-

λώς των ατόμων με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα που περιορίσθηκαν στο 14,0% το 2024, με τις γυναίκες να βελτιώνουν τα προσόντα τους με ταχύτερους ρυθμούς σε σχέση με τους άνδρες. Ωστόσο καθώς το παραγωγικό σύστημα της χώρας, λόγω κυρίως της κλαδικής του διάρθρωσης και της χαμηλής τεχνολογικής του εξειδίκευσης αδυνατούσε να διαμορφώσει αντίστοιχες θέσεις εργασίας ένα σημαντικό τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού με υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα απασχολείται σε θέσεις εργασίας που απαιτούν χαμηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα, ενώ ένα άλλο τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού, έφυγε από τη χώρα αναζητώντας καριέρα στο εξωτερικό. Αποτέλεσμα της ανόδου του εκπαιδευτικού επιπέδου υπήρξε και η διαφοροποίηση της επαγγελματικής διάρθρωσης του ανθρώπινου δυναμικού με σημαντική αύξηση των επιστημονικών επαγγελμάτων αλλά και των απασχολούμενων στην παροχή υπηρεσιών, ενώ μια παράλληλη διεργασία αποτέλεσμα της μεγάλης αύξησης των υπηρεσιών υπήρξε η επέκταση της ευέλικτης απασχόλησης και της επισφαλούς εργασίας, που τα τελευταία χρόνια έχουν αυξήσει σημαντικά την παρουσία. Με βάση τόσο τις ποσοτικές όσο και τις ποιοτικές διεργασίες που έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή και παρά τις επί μέρους εξελίξεις δεν φαίνεται να αναδεικνύεται μια τάση διαφοροποίησης του παραγωγικού συστήματος της χώρας καθώς τόσο οι δραστηριότητες υψηλής τεχνολογικής εξειδίκευσης όσο και αυτές της βελτίωσης της υψηλής προστιθέμενης αξίας δεν φαίνεται να κερδίζουν έδαφος.

Παράρτημα

Έτη	Εργατικό Δυναμικό			Απασχολούμενοι			Άνεργοι		
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
1974	1.828,7	1.392,7	436,0	1.797,0	1.369,9	427,1	31,7	22,8	8,9
1975	1.923,4	1.454,1	469,3	1.873,5	1.417,3	456,2	50,0	36,8	13,1
1976	1.928,4	1.447,0	481,4	1.890,3	1.422,1	468,2	38,1	24,9	13,2
1977	1.983,1	1.485,9	497,2	1.952,1	1.468,6	483,6	31,0	17,3	13,6
1978	2.029,0	1.502,0	526,9	1.993,5	1.482,0	511,5	35,5	20,1	15,4
1979	2.080,2	1.533,6	546,6	2.042,3	1.513,3	529,0	37,9	20,3	17,6
1980	2.274,3	1.660,3	614,0	2.210,7	1.625,2	585,5	63,5	35,1	28,5
1981	3.482,6	2.359,7	1.123,0	3.334,8	2.278,3	1.056,5	147,8	81,4	66,5
1982	3.536,7	2.411,4	1.125,3	3.321,8	2.290,8	1.031,1	214,8	120,7	94,2
1983	3.679,1	2.422,4	1.256,7	3.378,6	2.275,0	1.103,6	300,5	147,4	153,1
1984	3.726,0	2.432,5	1.293,5	3.412,0	2.281,0	1.131,0	314,0	151,5	162,5
1985	3.768,9	2.427,6	1.341,3	3.465,7	2.286,1	1.179,5	303,3	141,4	161,8
1986	3.752,7	2.414,5	1.338,2	3.466,4	2.287,9	1.178,4	286,3	126,6	159,7
1987	3.760,7	2.406,1	1.354,6	3.475,6	2.278,6	1.196,9	285,2	127,5	157,7
1988	3.841,5	2.420,0	1.421,6	3.538,8	2.298,8	1.240,0	302,7	121,2	181,5
1989	3.863,4	2.427,9	1.435,5	3.567,9	2.313,6	1.254,3	295,5	114,3	181,2
1990	3.888,4	2.440,6	1.447,8	3.608,3	2.333,7	1.274,6	280,2	106,9	173,3
1991	3.827,2	2.453,1	1.374,1	3.526,9	2.332,8	1.194,1	300,3	120,3	180,0
1992	3.914,3	2.456,6	1.457,8	3.565,6	2.319,4	1.246,2	348,7	137,1	211,6
1993	3.977,3	2.490,4	1.487,0	3.607,7	2.339,7	1.268,0	369,6	150,7	218,9
1994	4.051,1	2.524,2	1.526,8	3.663,3	2.362,0	1.301,2	387,8	162,2	225,6
1995	4.091,2	2.525,5	1.565,7	3.696,1	2.360,2	1.335,9	395,1	165,4	229,7
1996	4.161,5	2.537,1	1.624,4	3.736,3	2.376,6	1.359,7	425,2	160,6	264,6
1997	4.150,6	2.512,8	1.637,8	3.725,6	2.345,9	1.379,7	425,0	166,9	258,1
1998	4.422,7	2.689,2	1.733,5	3.916,7	2.486,6	1.430,1	506,0	202,6	303,4
1999	4.490,6	2.702,2	1.788,4	3.937,2	2.480,4	1.456,8	553,4	221,8	331,6
2000	4.518,6	2.714,9	1.803,7	3.996,1	2.507,5	1.488,6	522,5	207,4	315,1
2001	4.621,0	2.794,3	1.826,7	4.114,0	2.588,4	1.525,6	507,0	205,9	301,1
2002	4.666,8	2.797,9	1.868,9	4.175,5	2.604,3	1.571,2	491,4	193,6	297,7
2003	4.730,4	2.818,5	1.911,8	4.258,9	2.639,6	1.619,3	471,5	179,0	292,5
2004	4.829,2	2.845,3	1.983,9	4.310,1	2.652,6	1.657,5	519,1	192,7	326,4
2005	4.852,9	2.852,4	2.000,5	4.360,7	2.671,5	1.689,2	492,2	180,9	311,3
2006	4.887,4	2.863,0	2.024,4	4.440,3	2.697,0	1.743,3	447,1	166,0	281,1
2007	4.893,5	2.866,1	2.027,5	4.476,2	2.713,2	1.763,0	417,3	152,9	264,5
2008	4.910,0	2.871,8	2.038,2	4.522,9	2.721,9	1.801,0	387,1	149,9	237,2
2009	4.953,2	2.863,7	2.089,5	4.469,2	2.660,4	1.808,8	484,0	203,3	280,7
2010	4.944,6	2.830,9	2.113,7	4.306,4	2.541,6	1.764,7	638,2	289,2	349,0
2011	4.858,9	2.762,5	2.096,3	3.979,0	2.337,7	1.641,3	879,8	424,8	455,0
2012	4.828,4	2.719,2	2.109,2	3.636,0	2.125,9	1.510,1	1.192,4	593,3	599,1
2013	4.784,0	2.692,1	2.091,9	3.459,0	2.027,3	1.431,8	1.324,9	664,8	660,1
Έτη	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
2014	4.747,1	2.646,0	2.101,1	3.479,5	2.016,6	1.462,9	1.267,6	629,4	638,2
2015	4.738,0	2.621,3	2.116,7	3.548,0	2.047,9	1.500,1	1.190,0	573,4	616,5
2016	4.732,0	2.613,1	2.118,9	3.610,3	2.091,8	1.518,5	1.121,7	521,3	600,4
2017	4.700,5	2.605,1	2.095,5	3.682,7	2.137,9	1.544,8	1.017,8	467,1	550,7
2018	4.657,0	2.589,5	2.067,5	3.751,1	2.189,0	1.562,0	905,9	400,4	505,5
2019	4.634,2	2.571,0	2.063,2	3.824,6	2.208,7	1.615,9	809,5	362,3	447,3
2020	4.526,3	2.513,6	2.012,7	3.780,3	2.169,5	1.610,7	746,0	344,1	401,9
2021	4.491,6	2.485,6	2.006,0	3.822,8	2.200,6	1.622,2	668,8	285,0	383,8
2022	4.609,1	2.559,1	2.050,0	4.030,2	2.321,0	1.709,2	578,9	238,1	340,8
2023	4.591,0	2.543,3	2.047,7	4.078,2	2.326,8	1.751,4	512,7	216,5	296,3
2024	4.659,5	2.572,9	2.086,6	4.199,5	2.371,7	1.827,8	469,1	201,2	258,9

Πίνακας Π.2. Δείκτες συμμετοχής, απασχόλησης και ανεργίας στις χώρες της Ε.Ε. 2024

Country	Δείκτες Συμμετοχής (Participation Rate)	Δείκτες Απασχόλησης (Employment Rate)	Δείκτες (Ποσοστά) Ανεργίας (Unemployment Rate)
Austria	77,8	74,1	5,2
Belgium	70,5	66,7	5,7
Bulgaria	73,6	70,9	4,2
Croatia	69,7	68,3	5,0
Cyprus	78,2	75,5	4,9
Czechia	77,2	75,4	2,6
Denmark	80,4	77,2	6,2
Estonia	81,2	75,7	7,6
Finland	79,8	72,6	8,4
France	73,6	69,0	7,4
Germany	79,4	77,4	3,4
Greece	70,9	63,3	10,1
Hungary	77,2	75,1	4,5
Iceland	86,7	85,4	3,6
Ireland	76,7	74,5	4,3
Italy	66,5	62,2	6,5
Latvia	76,8	71,2	6,9
Lithuania	78,6	73,6	7,1
Luxembourg	73,5	69,7	6,4
Malta	80,0	79,5	3,1
Netherlands	84,7	82,3	3,7
Poland	73,5	72,5	2,9
Portugal	76,2	72,8	6,5
Romania	66,8	63,8	5,4
Slovakia	76,1	72,4	5,3
Slovenia	76,2	73,1	3,7
Spain	74,0	66,1	11,4
Sweden	84,7	76,7	8,4
Switzerland	83,1	80,4	4,4
Norway	80,4	77,1	4,0
European E. - 27 countries	74,5	70,8	5,9
Euro area – 20 countries	74,5	70,5	6,4

Βιβλιογραφία

Βαίτσος, Κ. Μισσός, Β. (2018). Πραγματική Οικονομία. Εμπειρίες Ανάπτυξης, Κρίσης και Φτωχοποίησης στην Ελλάδα. Κριτική

Black, S. Spitz-Oener, A. (2007). Explaining women's success. Technological change and the skill content of women's work. Working Paper 13116, NBER

Cappelli, P. (2014). Skill Gaps, Skill Shortages and Skill Mismatches: Evidence for the U.S. Working Paper 20382, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA 02138

Cedefop, (2011). Labour-market polarisation and elementary occupations in Europe. Blip or long-term trend? Research paper, No 9.

Δεδουσόπουλος, Α. (2002). Οι αναδιαρθρώσεις της Παραγωγής. Τόμος Δεύτερος. Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός

Δεδουσόπουλος, Α. (1998). Πολιτική οικονομία της αγοράς εργασίας. Τόμος πρώτος. Η προσφορά εργασίας. Θεωρίες, πολιτικές και ερευνητικές αναζητήσεις. Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης. (2018). Η δημογραφία των επιχειρήσεων υψηλής τεχνολογίας στην Ελλάδα. Σύσταση και διαγραφή επιχειρήσεων την περίοδο 2011- 2016, Αθήνα.

Ευστράτογλου, Α. (2022). Το παραγωγικό υπόδειγμα της ελληνικής οικονομίας και η αναγκαιότητα μετασχηματισμού του. Ίδρυμα Friedrich Ebert, Αθήνα, Απρίλιος 2022

Ευστράτογλου, Α. (2018). Απασχόληση και επαγγέλματα το νέο αιώνα στην Ελλάδα. Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ (INE / ΓΣΕΕ)

Ευστράτογλου, Α. (2015). Οικονομική κρίση, παραγωγικότητα και ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Κείμενα Πολιτικής (Policy Briefs) / 10. Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, INE / ΓΣΕΕ

Ευστράτογλου, Α. Κρητικίδης, Γ. (2023). Τεχνολογικές εξελίξεις, ανθρώπινο δυναμικό και επαγγέλματα. INE / ΓΣΕΕ,

Ευστράτογλου, Α., Κρητικίδης, Γ. (2020). Ανθρώπινο δυναμικό στην ελληνική βιομηχανία την περίοδο της κρίσης 2008-2018. INE / ΓΣΕΕ

Gershuny, J., Miles, I. (1983). The New Service Economy. The transformation of employment in industrial societies. Frances Pinter, London.

Hatzichronoglou, T. (1997). Revision of the High-Technology Sector and Product Classification. OECD, Science, Technology and Industry, Working Paper 1997/02.

INE. (2025). Έκθεση για την ελληνική οικονομία και απασχόληση. Ενδιάμεση έκθεση Καραμεσίνη, Μ. (2024). Μεγάλες σκιές πίσω από τη μείωση της ανεργίας. ΕΝΑ, Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών, Απρίλιος 2024

Καραμεσίνη, Μ. (2021). Γυναίκες, φύλο και εργασία στην Ελλάδα. Εκδόσεις Νήσος

Kalleberg, A. (2011). Good Jobs, Bad Jobs. The Rise of Polarized and Precarious Employment Systems in the United States 1970s to 2000s. Russell Sage Foundation. New York

Λαμπριανίδης, Λ. (2021). Το brain drain και πως να το ανατρέψουμε. Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ, Εκδήλωση με θέμα «Το brain drain και πως να το ανατρέψουμε» Αθήνα, 25 Μαΐου 2021

Sennett, R. (2008). Η κουλτούρα του νέου καπιταλισμού. Εκδόσεις Σαββάλας

Φωτόπουλος, Ν. (2023). Εκπαίδευση και Δία Βίου Μάθηση στην κοινωνία των δεξιοτήτων. Εκπαιδευτικοί μηχανισμοί και καταμερισμός της εργασίας στη μετα-νεωτερικότητα: Τάσεις και επαναπροσδιορισμοί. GUTENBERG, ΙΝΕ/ ΓΣΕΕ

ΕΝΑ Ινστιτούτο
Εναλλακτικών Πολιτικών
Ζαλοκώστα 8, 106 71 Αθήνα,
+30 210 364 7912

info@enainstitute.org
www.enainstitute.org